

VU Research Portal

Een studie naar het concept groepsdruk

de Jong, J.D.; van Gemert, F.H.M.

2010

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

de Jong, J. D., & van Gemert, F. H. M. (2010). *Een studie naar het concept groepsdruk*. (Reeks Criminologie; No. 6). VU Criminologie.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

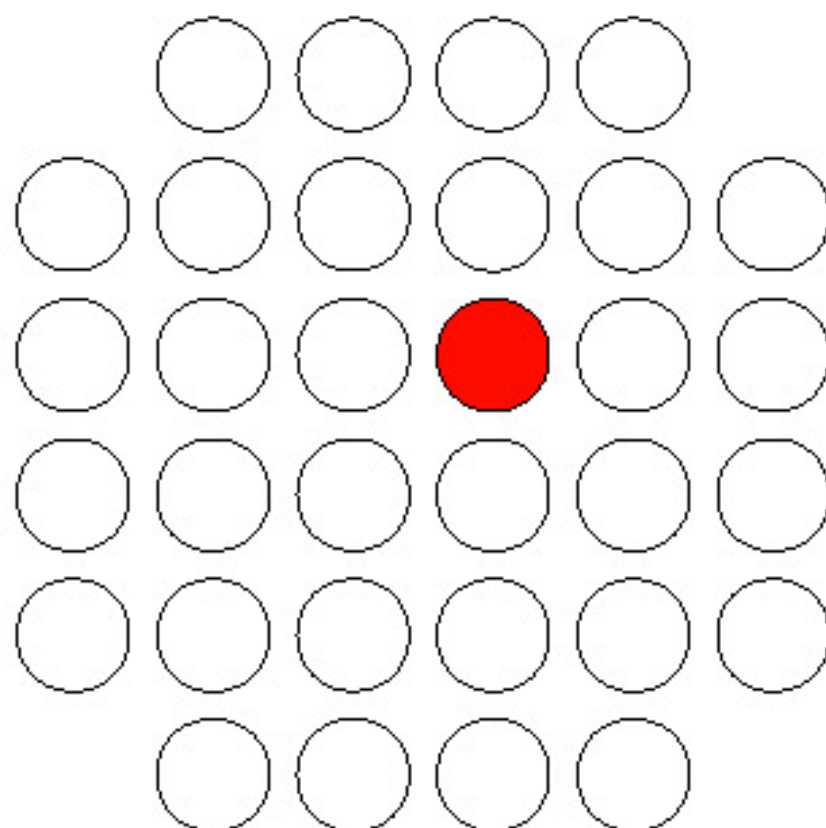
E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Faculteit der Rechtsgeleerdheid

Een studie naar het concept groepsdruk

Jan Dirk de Jong
Frank van Gemert

Reeks Criminologie: nr. 6

Een studie naar het concept groepsdruk

Jan Dirk de Jong en Frank van Gemert

Vrije Universiteit Amsterdam
Sectie Criminologie

Dit onderzoek is uitgevoerd door de Vrije Universiteit, sectie Criminologie, in opdracht van het Ministerie van Justitie (WODC/EWB).

Leden van de begeleidingscommissie

- de heer prof dr. Tom Postmes (voorzitter, RuG Groningen)
- mevrouw drs. Ingeborg Emmett (lid, Ministerie van Justitie-NCTB)
- mevrouw dr. Janine Janssen (lid, Regiopolitie Haaglanden)
- de heer dr. Max Kommer (lid, Ministerie van Justitie -DAJS)
- mevrouw dr. Coralijn Nas-Caljouw (lid, Ministerie van Justitie, WODC/EWB)

Amsterdam, Vrije Universiteit

© 2010 WODC, Ministerie van Justitie.
Auteursrechten voorbehouden.

Inhoud

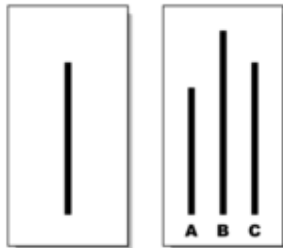
1	Een studie naar het concept groepsdruk	5
1.1	Inleiding	5
1.2	Vraagstelling	6
1.3	Empirische onderbouwing	7
1.4	Opbouw van het rapport	7
2	Groepsdruk in de criminologie	9
2.1	Deviant gedrag in groepsverband	9
2.2	Sociale beïnvloeding in de criminologie	11
2.3	Groepsdruk in Nederlands criminologisch onderzoek	15
2.4	Slot	18
3	Een theoretisch model over groepsdruk	19
3.1	Groepsdruk in sociologie en psychologie	19
3.2	Vier aanvullende groepsprocessen	23
3.3	Slot	32
4	Uit de greep van de groep (tevens samenvatting)	35
4.1	Een antwoord op groepsdruk	35
4.2	Wat is groepsdruk?	35
4.3	Welke gevolgen heeft groepsdruk voor het individu?	36
4.4	Waaraan is groepsdruk te herkennen?	37
4.5	Hoe wordt groepsdruk uitgeoefend en ondervonden in groepen?	37
4.6	Hoe kunnen individuen zich aan groepsdruk onttrekken?	39
4.7	Wat kan de groep doen om groepsdruk te verminderen?	40
4.8	Is het mogelijk om groepsdruk van buitenaf te beïnvloeden?	41
5	Summary	43
6	Literatuur	45

1 Een studie naar het concept groepsdruk

1.1 Inleiding

Groepsdruk kent vele vormen. Bij een studie naar dit concept is dat een van de eerste onvermijdelijke bevindingen.

Acht personen bevinden zich in een ruimte. Ze krijgen één voor één een kaart te zien met daarop een lijn. Vervolgens toont men hun ook een tweede kaart met drie lijnen. Het is duidelijk waarneembaar dat de laatste lijn (c) dezelfde lengte heeft als de lijn op de eerste kaart. Aan alle personen wordt de vraag gesteld welke lijnen even lang zijn. De persoon die als laatste aan de beurt komt is er niet van op de hoogte dat de anderen instructies hebben gekregen: zij zeggen stuk voor stuk dat de eerste lijn (a) even lang is. Als de laatste persoon de vraag moet beantwoorden, blijkt dat mensen geneigd zijn een onjuist antwoord te geven wanneer iedere andere proefpersoon dit ook doet.

Na een avond stappen gaat een groep jongens naar een café in een naburig dorp. Ze zijn aangeschoten en gedragen zich aanstootgevend. Ze voelen dat er iets in de lucht hangt. Als één van hen het aan de stok krijgt met een stamgast, ontstaat een massale vechtpartij waar onmiddellijk de hele groep aan deelneemt, behalve één groepslid dat de benen neemt. Diezelfde nacht wordt deze persoon te kennen gegeven dat hij 'eruit ligt' is als hij zijn vrienden niet steunt op de momenten dat het erop aan komt.

In beide voorbeelden is sprake van groepsdruk. Het gaat om situaties waarin het individu door die druk iets doet (of gaat doen) dat hij anders niet zou doen. De voorbeelden zijn heel verschillend. Bij het eerste voorbeeld is het gedrag het tegen beter weten in geven van een verkeerd antwoord. De centrale persoon doet dat zonder dat iemand hem daartoe aanzet. Dat wil zeggen, niemand zegt dat hij iets moet doen, maar deze persoon voelt dat het onwenselijk is om af te wijken van de rest van de groep. Dit is een weergave van een bekend experiment van Asch uit de jaren '50, dat in een gecontroleerde omgeving wordt uitgevoerd.

Over het tweede voorbeeld vernamen we in een interview met een van de leden van een jeugdgroep. Dit interview vond plaats nadat in een veldonderzoek contacten waren gelegd met groepsleden. Vechten is een centraal thema voor deze groep. Dit gedrag heeft binnen deze groep betekenis en kan als deviant gelden. In dit voorbeeld is sprake van een conflict met anderen buiten de groep (de andere bezoekers van het café) en in die situatie wordt van de groepsleden verwacht dat ze meevechten. De persoon die wegvluchtte onttrekt zich hieraan en krijgt daarom in heldere bewoordingen te horen wat de sanctie zal zijn als hij nog eens verzaakt.

Het kan duidelijk zijn dat deze twee voorbeelden een greep zijn uit een zeer brede schakering aan processen waarin groepsdruk een rol speelt. Groepsdruk komt in alle groepen voor en is dus niet typerend voor bijvoorbeeld etnische of subculturele groepen. Groepsdruk

kan aan de oppervlakte komen bij opvallend, heftig, deviant gedrag, maar kan even zo goed van invloed zijn op gedrag dat niet als afwijkend wordt gezien en geen aandacht genereert.

Er zijn verschillende redeneren om groepsdruk nader te onderzoeken. Als eerste is er de relatie met deviant of zelfs crimineel gedrag. Zo zijn er diverse bronnen die melding maken van personen die onder sterke druk van een groep (vriendengroep, jeugdbende, familie, actiegroep, sekte, etnische, religieuze of politieke groep) zich schuldig hebben gemaakt aan delicten (straatroof, niet-vrijwillige seks, vrouwenbesnijdenis, diefstal, gearrangeerde huwelijken, eengerelateerd geweld). Kenmerkend voor deze situaties zou zijn dat deze individuen zich niet of zeer moeilijk uit de groep kunnen losmaken. In de tweede plaats is het zo dat, wanneer individuen onder zware druk kunnen worden gezet om bepaald gedrag te vertonen, dit een aantasting is van hun recht om vrij van dwang te leven.

Onderzoek kan aanknopingspunten bieden om de positie van het individu ten opzichte van de groep te verstevigen. Te denken is aan preventie in de vorm van empowerment, ondersteuning en bescherming van kwetsbare individuen of van groepen als geheel. Tevens kan worden onderzocht hoe factoren die druk bevorderen zijn tegen te gaan in de omgeving van individuen en groepen. Of omgekeerd, hoe factoren die groepsdruk verminderen kunnen worden bevorderd. Ook crimineel gedrag kan een uitkomst zijn van groepsdruk. Om de kwalijke gevolgen hiervan de kop in te drukken, kan men zich afvragen of repressieve maatregelen moeten worden genomen jegens individuele daders of jegens groepen.

Groepsdruk is een algemeen verschijnsel. In dit onderzoek belichten we dit vanuit een sociaalwetenschappelijk perspectief (criminologisch, sociologisch en sociaalpsychologisch). We zullen geen juridische analyse maken die aan het licht brengt in hoeverre betrokkenen (individu en/of groep) strafbare handelingen verrichten. Ons onderzoek richt zich op de processen binnen en tussen groepen (intra- en intergroepsprocessen), waarbij druk ontstaat die kan uitmonden in deviant of crimineel gedrag. Wij willen inzicht geven in situaties waarin individuen in Nederland door groepen worden gedwongen zich te conformeren aan groepsnormen en specifiek gedrag te vertonen. Wij doen dit op basis van bestudering van literatuur.

1.2 Vraagstelling

De vraagstelling die we hanteren luidt:

Wat is groepsdruk? Hoe werkt groepsdruk? Is het mogelijk om groepsdruk (van buitenaf) te beïnvloeden?

Onderzoeksvragen ten aanzien van beschrijven en verklaren van groepsdruk:

1. *Wat is groepsdruk?*
2. *Welke gevolgen heeft groepsdruk voor het individu?*
3. *Waaraan is groepsdruk te herkennen?*
4. *Hoe wordt groepsdruk uitgeoefend en hoe ondervinden groepsleden deze druk?*

Onderzoeksvraag ten aanzien van het beïnvloeden van groepsdruk:

5. *Hoe kunnen individuen zich aan groepsdruk onttrekken?*
6. *Wat kan de groep als geheel doen om groepsdruk te verminderen?*
7. *Is het mogelijk om groepsdruk van buitenaf te beïnvloeden?*

1.3 Empirische onderbouwing

Groepsdruk is vooral het terrein van de sociale psychologie; binnen de criminologie wordt aan dit onderwerp minder aandacht geschonken. Sociaal psychologen maken in belangrijke mate gebruik van experimenten om hun wetenschappelijke kennis te vergroten. In de loop van dit onderzoek is een serieuze poging gedaan om, naast theoretische inzichten, ook empirische data te verzamelen. We hebben met dat doel onze aandacht gericht op tienerseks, geweld tegen homoseksuelen, rechts-extreme jeugdgroepen en studentenverenigingen. Hoewel we daarbij zeer uiteenlopende vormen van groepsdruk op het spoor zijn gekomen en de relevantie van empirische data voor het centrale onderwerp buiten kijf staat, zijn deze bevindingen niet in dit rapport verwerkt. In het onderzoek naar geweld tegen homoseksuelen, zijn we wel groepsdelicten op het spoor gekomen, maar wellicht anders dan verwacht, was op basis van deze data groepsdruk niet aan te tonen.

De verkenning van het empirische onderdeel heeft ons een aantal dingen geleerd. Voor het bestuderen van processen binnen en tussen groepen is het wenselijk te kunnen beschikken over zeer gedetailleerde beschrijvingen, bijvoorbeeld zoals die worden verkregen door etnografisch onderzoek. Rijke en gedetailleerde data zijn namelijk nodig om de posities en verwachtingen van groepsleden te kunnen opsporen en uiteenleggen. Wie heeft wat gedaan, hoe wordt daar door anderen op gereageerd en hoe wordt dit groepsproces door alle betrokkenen ervaren? Om op dergelijke complexe vragen goed antwoord te kunnen geven is een hoge mate van gedetailleerdheid noodzakelijk. Tijdens het empirisch deel van dit onderzoek bleek dat niet voldoende te verwezenlijken. Een probleem is voorts dat niet goed is aan te geven in welke mate dit soort empirische data te generaliseren zouden zijn.

1.4 Opbouw van het rapport

Dit onderzoek is gebaseerd op bestudering van bestaande literatuur. In het volgende hoofdstuk doen we verslag van een inventarisering van de criminologische publicaties op dit terrein, die we afsluiten met vragen die nog openstaan. In het derde hoofdstuk trachten we die vragen te beantwoorden met behulp van microsociologische en sociaalpsychologische bronnen. Zo komen we tot een omvattend theoretisch kader, waarin de centrale begrippen zijn gedefinieerd. In het slothoofdstuk zullen we, nog steeds op basis van de theorie, trachten aan te geven hoe individuen zich te weer kunnen stellen tegen groepsdruk. Dit biedt aanknopingspunten voor het formuleren van beleidsopties. Dit laatste hoofdstuk is tevens de (leesvervangende) samenvatting waarin alle onderzoeksvragen worden beantwoord.

2 Groepsdruk in de criminologie

2.1 Deviant gedrag in groepsverband

Een individu gedraagt zich in een groep doorgaans anders dan als eenling.¹ Bepaald gedrag dat hij in de groep vertoont, kan binnen de dominante samenleving gelden als acceptabel en conventioneel. Het kan daarentegen ook om gedrag gaan dat door de samenleving wordt veroordeeld als onacceptabel en deviant. Ook het individu zelf kan het groepsgedrag in een andere sociale context (buiten de groep) veroordelen als ongepast of ongewenst. Dit onderzoek is een theoretische verkenning van het concept groepsdruk. De bevindingen hebben in principe zowel betrekking op prosociaal, als op antisociaal groepsgedrag. Onze aandacht gaat echter in het bijzonder uit naar *deviant gedrag in groepsverband*: daarmee bedoelen we dat een of meerdere individuen zich misdragen op het moment dat hun handelingen plaatsvinden vanuit een bepaalde groep. De samenleving keurt de misdragingen af als deviant gedrag, maar binnen de groep wordt het gedrag gezien als wenselijk, conform de groepsnormen, of zelfs als conventioneel. Hierbij kan sprake zijn van misdragingen die strafbaar zijn, zoals vernieling, diefstal of geweldpleging. Maar ook niet strafbare gedragingen kunnen voorbeelden zijn van deviant gedrag in groepsverband, zoals de omgeving hinderen door het aannemen van een intimiderende houding of het veroorzaken van (ernstige) overlast.

Deelname aan een groep kan leiden tot prosociaal gedrag dat niet alleen binnen de groep, maar ook in de samenleving wordt geaccepteerd. In dit hoofdstuk zullen we echter zien dat groepsdeelname ook tot gevolg kan hebben dat een individu zich juist gaat misdragen, soms tegen zijn andere persoonlijke opvattingen in. Althans tegen die opvattingen waarnaar hij in andere situaties handelt. Zijn gedrag in de groep wijkt dan af van hoe hij zich bijvoorbeeld thuis gedraagt, op zijn werkplek of op de sportclub. In de groep gedraagt hij zich anders omdat hij verwacht dat de andere groepsleden positief zullen reageren op deviant gedrag dat hij in die andere situaties zou afkeuren. Ook neemt hij aan dat de anderen negatief zullen reageren op het soort gedrag dat thuis, op het werk of bij de sportclub wenselijk wordt geacht. Zijn inschatting van de mogelijke verwachtingen en reacties van anderen kan tot gevolg hebben dat hij zich min of meer vrijwillig zal gaan misdragen.

Deviant gedrag in groepsverband ontstaat echter niet alleen wanneer een individu zich vrijwillig aanpast aan de groep. Soms misdraagt iemand zich omdat hij druk ondervindt vanuit de groep. Zoals aan de hand van de theorie verderop in dit hoofdstuk zal worden uitgelegd, kan die groepsdruk impliciet of expliciet zijn. Een groepslid kan groepsdruk voelen zonder dat andere groepsleden hem openlijk dwingen om op een bepaalde manier te handelen. In dat geval maakt diegene zelf een inschatting van onuitgesproken gedragsregels en consequenties. In andere gevallen kan een groepslid expliciet onder druk worden gezet door een of meerdere groepsleden. Er wordt hem dan duidelijk gemaakt hoe hij zich dient te gedragen en wat de gevolgen zijn als hij zich niet conformeert. Dit onderzoek gaat over deze twee vormen van sociale beïnvloeding: impliciete en expliciete groepsdruk. Hoe ontstaat groepsdruk en waarom laten individuen hun gedrag door deze druk beïnvloeden? Door op basis van theorie een antwoord te geven op deze vraag zal duidelijk worden hoe en waarom impliciete en expliciete groepsdruk bijdragen aan de totstandkoming van deviant gedrag in

¹ Omwille van de leesbaarheid wordt in de tekst steeds naar een mens verwezen met 'hij' of 'hem'. De algemeen menselijke groepsprocessen die worden beschreven kunnen echter op dezelfde wijze betrekking hebben op vrouwen.

groepsverband. Tevens biedt het antwoord (theoretische) aanknopingspunten voor het verminderen van groepsdruk. Daarop komen we in het vierde hoofdstuk terug.

Groepsprocessen zoals de ontwikkeling van groepsnormen en de overdracht daarvan binnen de groep, kunnen als uitkomst hebben dat mensen zich zowel prosociaal als antisociaal gaan gedragen. Wanneer de groepsnormen afwijken van heersende conventionele opvattingen binnen de dominante samenleving, kunnen ‘gewone’ mensen zich in groepen al snel sociaal onwenselijk of strafbaar gaan gedragen. In sommige gevallen monden deze in wezen alledaagse groepsprocessen uit in mensonterende gebeurtenissen.

Een sprekend voorbeeld hiervan is de genocide in het Poolse dorpje Józefów op 13 juli 1942.² De historicus Browning vroeg zich af hoe het ‘Reserve Police Battalion 101’ – een groep Hamburgse mannen van middelbare leeftijd uit de lagere sociale klasse die te oud waren om nog in het Duitse leger te dienen – zich kon ontwikkelen tot een groep die gezamenlijk ongeveer 1500 joodse mannen, vrouwen en kinderen heeft uitgemoord. In tegenstelling tot de veronderstelling dat deze groep in zijn geheel moet hebben bestaan uit psychotische en antisemitische sadisten,³ blijkt uit de persoonlijke verslagen van de betrokkenen dat het ging om een groep ‘gewone’ mannen. Zij kregen van hogerhand een opdracht tot massamoord waaraan zij volgens hun eigen leidinggevende géén gehoor hoefden te geven. Ongeacht hun persoonlijke bedenkingen over de opdracht veronderstelde menig groepslid echter dat veel andere groepsleden uit eigen wil zouden gehoorzamen. Ook meenden zij dat in de groep werd neergekeken op degene die zich aan hun gezamenlijke verantwoordelijkheid probeerde te onttrekken. Ondanks de expliciete mogelijkheid zich straffeloos aan de opdracht te onttrekken, keerde slechts 10 tot 20 procent van de mannen de groep de rug toe. De rest van deze mannen bleek in staat tot genocide omwille van een positieve reacties van andere groepsleden en uit vrees voor hun negatieve reacties.

Gewone mensen die worden beïnvloed door normale groepsprocessen in een pathologisch systeem (zoals het naziregime), vertonen gedrag dat in hun ogen op dat moment en in die situatie weliswaar gepast is, maar dat streng wordt veroordeeld door buitenstaanders. Dat gewone mensen op deze manier tot opmerkelijke daden komen, blijft voor veel onderzoekers een fascinerend gegeven,⁴ niet in de laatste plaats met betrekking tot volkerenmoord.⁵ Zoals gezegd, zijn ook voorbeelden te geven waarin conformeren aan de groepsnormen leidt tot goede daden en diverse vormen van prosociaal gedrag. Het bovenstaande sprekende voorbeeld laat echter zien hoe sterk groepsdruk van invloed kan zijn op deviant gedrag (het uitmoorden van een grote hoeveelheid mensen) dat door de overkoepelende samenleving (de internationale gemeenschap) wordt afgekeurd. Het doel van dit onderzoek is niet om groepsgedrag te pathologiseren of aan te tonen dat groepen het slechtste in de mens naar boven kunnen halen. Wij willen alleen beter begrijpen en verklaren hoe en waarom een individu zich in een groepsverband onder druk gezet kan voelen om zich te gedragen op een manier die anders is dan zijn normale doen.

Zoals gezegd, ligt de focus in dit onderzoek op de gedragingen binnen de groep die door de buitenwereld als ‘deviant’ (afwijkend) worden bestempeld, ongeacht of het gedrag ook strafbaar is. Met het begrip deviant gedrag in groepsverband bedoelen wij handelen dat in overeenstemming kan zijn met gedeelde ‘deviante’ waarden en normen van de groep waar men op dat moment deel van uitmaakt, maar dat strijdig is met ‘conventionele’ waarden en normen van de overkoepelende gemeenschap of samenleving waar de subgroep onderdeel van uitmaakt of zich juist van buitengesloten voelt.

² Browning 1998

³ Goldhagen 1996

⁴ Baumeister 1997; Zimbardo 2007

⁵ De Swaan 1997; Smeulders 2004; Čehajić & Brown 2008

Om in de toekomst empirisch onderzoek te kunnen doen naar hoe impliciete en expliciete groepsdruk van invloed is op deviant gedrag, is eerst een theoretisch kader nodig. Daarin wordt duidelijk gemaakt hoe en waarom individuen in groepsprocessen worden blootgesteld aan groepsdruk. De vragen die in deze theoretische oefening worden gebruikt zijn: Waarom vormen individuen groepen met elkaar of sluiten ze zich aan bij reeds bestaande groepen? Waarom ontstaat daarbinnen een groepscultuur die onder meer wordt gekenmerkt door gedeelde waarden en normen die afwijken van de overkoepelende cultuur? Waarom stemmen de groepsleden hun handelen af op gedeelde gedragsverwachtingen en vertonen zij groepsgedrag, waaronder 'deviant gedrag' dat in strijd is met de maatschappelijke conventies? Op welke manieren staan groepsleden in deze processen binnen de groep onder druk om 'deviant gedrag' te vertonen?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is een theoretisch kader nodig dat de criminologie overstijgt. Gangbare criminologische theorieën worden daarom aangevuld met een aantal theorieën uit de sociale psychologie en de (micro)sociologie. Samengenomen vormen zij de bouwstenen van een theoretisch kader dat een verklaring biedt voor algemene processen van groepsvorming, het ontstaan van groepsgedrag en in het bijzonder de werking van impliciete en expliciete groepsdruk.

2.2 Sociale beïnvloeding in de criminologie

Als binnen de criminologie begrippen als groepsprocessen of groepsdruk ter sprake komen, dan gaat het meestal over jeugdcriminaliteit in groepsverband of nog specifiek over 'streetgangs' of jeugdbendes. De eerste criminologische theorieën waarin de relatie tussen de deelname aan een groep en crimineel gedrag van het individu centraal staat, stammen uit begin vorige eeuw.⁶ Sindsdien heeft een aantal Amerikaanse onderzoekers theorieën ontwikkeld over hoe jongens elkaars gedrag beïnvloeden en hoe dit uitmondt in (strafbaar) deviant gedrag in groepsverband.⁷ In deze onderzoeken is onvoldoende uitgewerkt hoe en waarom groepsprocessen ertoe leiden dat een individu deviant gedrag gaat vertonen omdat hij groepsdruk ondervindt. Desondanks hebben ze enkele belangrijke inzichten opgeleverd die bruikbaar zijn voor dit onderzoek.

Differentiële associatie

Gedrag is volgens Sutherland (1947) het gevolg van invloeden uit de sociale omgeving; in het bijzonder de morele opvattingen en gedragsverwachtingen binnen een groep. Het aanleren van opvattingen en houdingen speelt zich af in de omgang in 'intieme en persoonlijke' groepen. Sutherland stelt dat ook deviant gedrag op deze wijze wordt aangeleerd, waaronder crimineel gedrag. Zo zal iemand in 'criminele' groepen leren om criminaliteit te plegen, bijvoorbeeld door zich 'criminele technieken en vaardigheden' eigen te maken. Ook kan hij leren welke motivaties en rechtvaardigingen bij dit deviant gedrag horen. Gedrag dat volgens de conventionele waarden van de dominante samenleving als 'slecht' wordt beschouwd, zoals vechten of stelen, kan binnen de deviant groep worden gezien als een 'goede' (in de betekenis van een geoorloofde) manier zijn om zichzelf te verdedigen of te verrijken. Iemand zal zich vaker en sneller deviant gedragen (als een situatie zich daartoe leent), naarmate hij meer contact heeft met mensen die zich deviant gedragen en meer wordt blootgesteld aan hun

⁶ Thrasher 1927; Whyte 1943

⁷ Sutherland 1947; Cohen 1955; Miller 1958; Sykes & Matza 1957; Cloward & Ohlin 1960; Matza 1964; Short & Strodtbeck 1965; Burgess & Akers 1966; Akers 1973, 1996, 1999; Thornberry 1987, 1998; Warr & Stafford 1991; Thornberry et al. 1993; Warr 1993a/b, 1996, 2002

deviante opvattingen en houdingen. Het vertonen van deviant gedrag wordt op deze manier door Sutherland verklaard uit de 'differentiële associatie' van de betrokkenen, dat wil zeggen uit hun sociale contacten en het soort mensen met wie zij omgaan.

Over de richting van het verband tussen de groep waarin deviante opvattingen heersen en groepsleden die het deviante gedrag vertonen, verschillen de meningen. Sommige onderzoekers menen dat iemand die zich deviant gedraagt een groep zal vormen met anderen die zich ook deviant gedragen, ofwel: 'birds of a feather flock together'.⁸ Deze zelfselectie is deels te verklaren uit een gebrek aan 'binding' met de samenleving. Dit betekent dat deze mensen weinig aansluiting vinden bij conventionele groepen en voor deviante groepen kiezen die in hun ogen meer te bieden hebben.⁹ Hiertegenover staat het idee dat iemand zich pas deviant gaat gedragen als hij deel uitmaakt van een deviante groep en zijn gedrag aanpast aan de groep. In dit geval zou sprake zijn van vergemakkelijking of 'facilitatie' van deviant gedrag. Iemand gaat zich deviant gedragen *doordat* hij de 'verkeerde vrienden' heeft, ofwel: wie met pek omgaat wordt ermee besmet.

Uit onderzoek blijkt dat het onwaarschijnlijk is dat crimineel groepsgegedrag uitsluitend te verklaren is uit selectie óf facilitatie.¹⁰ Eerder zou men moeten denken aan een *gemengd* model waarin beide processen tegelijk plaatsvinden en elkaar versterken.¹¹ Onduidelijk blijft hoe de sociale leerprocessen precies verlopen en ook wanneer de sociale beïnvloeding de vorm aanneemt van groepsdruk. Er wordt wel uitgegaan van sociale en culturele overdracht, maar niet onderzocht hoe de processen eruitzien waarin deviant gedrag wordt aangeleerd, gestimuleerd of afgedwongen.

Overdracht van subcultuur

Latere criminologische theorieën over 'jeugdbendes' geven meer inzicht in de sociale en culturele processen waaruit deviant groepsgegedrag ontstaat. Cohen (1955) en Cloward en Ohlin (1960) menen dat zich binnen jeugdbendes een subcultuur ontwikkelt waarin waarden en normen worden overgedragen. Cohen redeneert dat de conventionele doelen van de dominante samenleving onhaalbaar zijn voor bendeleden. Volgens hem creëren zij hun eigen deviante doelen om alsnog succesvol te kunnen zijn in een samenleving waarin zij het gevoel hebben slechts te kunnen falen. Cloward en Ohlin menen daarentegen dat niet zozeer de doelen anders zijn, maar dat de jongens afwijken in de wijze waarop zij hun doelen nastreven. In de redenering van zowel Cohen als Cloward en Ohlin wordt impliciet gerefereerd aan groepsprocessen waarin sociale en culturele overdracht plaatsvindt. Hoe deze processen precies verlopen, wordt ook door hen echter niet verder uitgewerkt.

Short en Strodbeck (1965) gebruiken als eersten expliciet de begrippen 'groepsprocessen' en 'groepsdruk' in hun verklaring van deviant gedrag in jeugdgroepen. Hun stelling is dat jongens voortdurend in angst leven om in de ogen van de andere groepsleden aanzien te verliezen. De motivatie om zich in groepsverband te misdragen, verklaren Short en Strodbeck uit een vorm van groepsdruk die groepsleden ervaren. Vanwege 'statusangst' zouden zij gevoelig zijn voor reacties van andere groepsleden en onder druk

⁸ Glueck & Glueck 1950

⁹ Hirschi 1969; Gottfredson & Hirschi 1990; Weerman 1998, 2001, 2003a/b

¹⁰ Thornberry 1987, 1998; De Haan & Miedema 2001

¹¹ Zie onder meer Weerman (2001, 2003b). Het type delinquent dat past binnen het beeld van het selectieproces is de *rekruteerder* (die bewust op delinquent groepsgegedrag aanstuurt). De delinquent die typerend is voor het facilitatieproces is de *meeloper* (die zich laat beïnvloeden en aanzetten tot delinquent gedrag) (Reiss 1986; Warr 1996). Eén zienswijze is dat beide soorten delinquenten naast elkaar voorkomen in dezelfde delinquente jeugdgroep (Weerman 2003a). Een andere opvatting is dat dezelfde jongen – afhankelijk van de sociale situatie – in de jeugdgroep de ene keer de rol op zich neemt van de rekruteerder en de andere keer meer op een meeloper kan lijken (Warr 2002).

deviant gedrag vertonen. Short en Strodtbeck maken meer duidelijk over hoe en waarom individuen in een groep onder druk staan (vanwege statusangst). Zij bieden echter nog weinig inzicht in *wat* precies in groepen wordt overgedragen. Ook werken ze onvoldoende uit *hoe* het ondervinden van groepsdruk tot stand komt en *welke vormen* er te onderscheiden zijn.

In de theorieën van Sykes en Matza (1957) en Miller (1958) wordt meer aandacht besteed aan wat inhoudelijk wordt overgedragen in groepen. Sykes en Matza hebben onderzocht hoe groepsleden elkaar beïnvloeden door van elkaar rechtvaardigingen te leren voor deviant gedrag. Ze onderscheiden vijf 'neutralisatietechnieken' die vaak worden toegepast om het eigen deviante gedrag of dat van andere groepsleden te rechtvaardigen: het ontkennen van verantwoordelijkheid, het ontkennen van schade of nadeel voor anderen, het ontkennen van een slachtoffer, het veroordelen van degenen die het deviante gedrag veroordelen, en – als laatste – het zich beroepen op loyaliteitsverplichtingen. Deze rechtvaardigingen verminderen of 'neutraliseren' de morele bezwaren die iemand kan hebben om zich te misdragen. Achteraf bieden ze bescherming tegen de verwijten die iemand zichzelf kan maken en tegen de beschuldigingen van anderen (buitenstaanders). Deze rechtvaardigingen krijgen hun vorm en betekenis in de sociale reactie van de groep op de conventionele waarden van andere groepen of van de overkoepelende samenleving, waarvan hun eigen groepswaarden afwijken. Ze vormen een beschermende laag van argumenten en drogredenen tegen de morele veroordeling van buitenaf en in het geweten van het individu.

Deze neutralisatietechnieken zijn concrete voorbeelden van wat er in een groep wordt geleerd en ze verklaren voor een deel ook waarom groepsleden (gemakkelijker) deviant gedrag vertonen. Volgens Sykes en Matza zouden jongens die deviant groepsgedrag vertonen, hun gedrag normaal gesproken afstemmen op de conventionele waarden van de dominante samenleving. Wat zij van elkaar leren is hoe ze de geldigheid van die waarden tijdelijk kunnen verminderen om zich ongehinderd door schuldgevoelens te kunnen misdragen. Sykes en Matza noemen dat het nemen van een 'moral holiday'. Later wijst Matza (1964) ook op het feit dat sociale beïnvloeding van groepsleden (*peer influence*) niet automatisch betekent dat de opvattingen die kenmerkend lijken te zijn voor de deviante groep ook overeenkomen met de persoonlijke opvattingen van elk (of enig) lid van de groep. Ondanks dat iemand in de groep meedoet aan deviant gedrag, kan hij het persoonlijk afkeuren. Hoe het proces van sociale beïnvloeding verloopt en op welke manier groepsleden daarbij groepsdruk ondervinden, is door Sykes en Matza echter niet uitgewerkt.

Ook Miller (1958) probeert met zijn theorie aan te geven *wat* er precies wordt overgedragen in groepen waarin iemand deviant gedrag aanleert. Om het groepsgedrag van jeugdbendes te verklaren, heeft hij de deviante subcultuur van dit soort groepen uitgewerkt. Hij beschrijft hun subcultuur aan de hand van vier kernbelangen ('focal concerns'). De kernbelangen geven aan wat groepsleden willen bereiken door deel uit te maken van een groep. Samen vormen deze belangen de kern van een 'groepseigen' subcultuur. Miller onderscheidt de volgende kernbelangen: het nastreven en behouden van autonomie, het ontwikkelen van een gevoel van mannelijkheid, de solidariteit in eigen kring, en het bevredigen van de behoefte aan uitdaging, spanning en vermaak.¹² Ook hier blijven de groepsprocessen waarin de overdracht van kernbelangen plaatsvindt en het ondervinden van groepsdruk, buiten beschouwing.

Bovenstaande theorieën bieden ons meer inzicht in wat binnen groepen wordt overgedragen aan afwijkende opvattingen en technieken, waardoor groepsleden deviant gedrag aanleren en leren rechtvaardigen (ondanks dat zij het gedrag persoonlijk als onwenselijk kunnen beschouwen). Steeds blijft echter onduidelijk hoe deviant gedrag wordt overgedragen in groepsprocessen. Hoe en waarom ontwikkelen groepen hun 'groepseigen'

¹² Miedema 2002

waarden en normen? Hoe en waarom stemmen groepsleden hun gedrag af op de deviante waarden en normen van een groep (die mogelijk botsen met hun persoonlijke opvattingen)? En op welke manier kan iemand groepsdruk ondervinden om zich deviant te gedragen?

Sociaal leren in groepen

Individueen die met andere mensen een groep vormen, leren van elkaar hoe ze zich moeten gedragen door de overdracht van morele opvattingen en gedragsverwachtingen. Burgess en Akers (1966) hebben een sociale leertheorie ontwikkeld om de processen van normoverdracht te verklaren.¹³ Deze theorie berust op algemene psychologische leerprincipes, zoals imitatie, beloning en straf. De groepen waarin jongeren gedrag aan- en afleren, vormen ze vooral met leeftijdgenoten ('peers') in een poging om gezamenlijk een oplossing te zoeken voor individuele identiteitsvraagstukken (wie ben ik en bij wie hoor ik?) en levensopgaven (waarom besta ik en wat moet ik doen?).¹⁴ Het uitgangspunt van de sociale leertheorie is echter dat iemand zijn hele leven gedrag aan- of afleert door zijn handelingen af te stemmen op de reacties uit zijn sociale omgeving.

Gedrag leert iemand uit voorbeelden van anderen in zijn directe omgeving. Daaruit leidt hij af welke vormen van gedrag worden beloond en welke bestraft. Het gedrag dat hij geleerd heeft, zal hij herhalen zolang het positieve reacties oplevert. Omgekeerd geldt dat gedrag niet wordt herhaald wanneer het binnen een groep wordt afgestraft. Zolang binnen de groep deviant gedrag leidt tot acceptatie, complimenten en statusverhoging, terwijl conventioneel gedrag uitsluiting, ridiculisering en statusverlaging opleveren, zullen de groepsleden sterk gemotiveerd zijn om zich deviant te gedragen.

De leertheorie is een waardevolle aanvulling op de differentiële associatietheorie. Complementair aan *wat* in groepen wordt overgedragen, biedt deze theorie inzicht in *hoe* iemand zich deviant leert gedragen in een groep en wat daarbij zijn achterliggende motivatie is. Enkele vragen die van belang zijn voor dit onderzoek blijven echter nog steeds onbeantwoord. De sociale leertheorie kan niet verklaren waarom iemand die zich normaal gesproken volgens de regels gedraagt, zich in een bepaalde groep opeens misdraagt. Dit komt omdat de leertheorie zich richt op wat zich afspeelt *in* een deviante groep, en niet verklaart hoe en waarom deviante groepen ontstaan en hoe groepsleden zich buiten de groep gedragen. De leertheorie kan daardoor onvoldoende duidelijk maken wat er gebeurt met één persoon die tegelijkertijd deelneemt aan meerdere groepen en verschillende sociale leerprocessen doormaakt (met mogelijk botsende groepswaarden en -normen). Hierdoor blijft onduidelijk wat hem er in een gegeven situatie toe aanzet om zich als lid van een specifieke groep op te stellen, en in zijn gedrag tot uitdrukking te brengen wat hij in die groep heeft geleerd (al dan niet onder druk van deze groep).

Een tweede probleem is dat Akers – in navolging van de differentiële associatietheorie – de gedragsafstemming van groepsleden verklaart uit een soort optelsom van conventionele en deviante waarden en normen in de subcultuur van de groep waarvan iemand deel uitmaakt. De leertheorie doet het voorkomen alsof slechts hoeft te worden berekend hoe de hoeveelheid deviante waarden en normen die voorkomen in een groep zich verhoudt tot de hoeveelheid conventionele opvattingen, om te kunnen voorspellen of iemand in die groep deviant gedrag zal aanleren.¹⁵ De theorie biedt geen antwoord op de vraag waarom een groep individuen die

¹³ Akers 1973, 1996, 1999

¹⁴ Warr 1996, 2002; Pels 2003

¹⁵ Er lijkt sprake van een vorm van aggregatie: hoe vaker individuen met andere criminele personen omgaan, hoe vaker er wordt gesproken over criminaliteit (type, uitvoering) en hoe meer sociaal wordt overgedragen (Bruinsma 1999). Hier zijn enkele nuances in aangebracht door te kijken naar prioriteit, frequentie en intensiteit

er privé of in andere groepen hoofdzakelijk conventionele opvattingen op nahouden, samen deviante waarden en normen ontwikkelen waar zij zich – soms onder druk – aan conformeren.

Alles bij elkaar genomen geven de differentiële associatietheorie, de theorieën over subculturen en de sociale leertheorie onvoldoende inzicht in de manier waarop individuen zich in groepen deviant leren gedragen en in de groepsdruk die zij daarbij kunnen ondervinden. De theorieën zijn niet in staat dit groepsgedrag voldoende te verklaren omdat de belangrijkste groepsprocessen die daaraan ten grondslag liggen – groepsvorming en gedragsafstemming – onvoldoende worden uitgelicht. Uit deze criminologische theorieën komt wel duidelijk naar voren dat ‘het’ in groepen gebeurt, maar wat precies blijft vooralsnog onduidelijk.

Antwoord hierop moet buiten de criminologie worden gezocht in sociaal-wetenschappelijke disciplines die zich specifiek bezighouden met het verklaren van groepsprocessen, zoals groepsvorming en gedragsafstemming. Voor we tot een bespreking daarvan overgaan, wordt kort nagegaan wat in de Nederlandse criminologie al aan onderzoek is gedaan op het gebied van deviant groepsgedrag en groepsdruk. De kans bestaat dat daarbij reeds gebruik werd gemaakt van inzichten in groepsprocessen die aan die andere sociaal-wetenschappelijke disciplines zijn ontleend.

2.3 Groepsdruk in Nederlands criminologisch onderzoek

In Nederland heeft Schuyt (1993) als eerste nadrukkelijk wetenschappelijke aandacht gevraagd voor het groepskarakter van overlastgevend en crimineel gedrag.¹⁶ In de jaren daarna heeft een aantal Nederlandse onderzoekers onderzoek gedaan naar wat zich afspeelt in groepen waarin met name jongens zich deviant gedragen.¹⁷ Al deze onderzoekers hebben elk op hun eigen manier geprobeerd de invloed van de groep een plaats te geven in een criminologische verklaring van deviant gedrag.¹⁸ In de meeste gevallen komen ze echter niet

van sociale contacten, en de mate waarin specifiek ‘werkoverleg’ plaatsvindt over criminele technieken en potentiële doelwitten (Bruinsma 1985).

¹⁶ Daarvoor waren enkele Nederlandse onderzoekers al bezig met delinquent gedrag van jongeren in groepsverband (Hazekamp 1985; Tillekens 1990; Ferwerda 1992), maar zij legden minder nadruk op het groepskarakter dan Schuyt (1993).

¹⁷ Ferwerda, Versteegh & Beke 1995; Rood-Pijpers et al. 1995; Gruter, Baas & Vegter 1996; Gruter 1997; Nijboer 1997; Hakkert et al. 1998; Weerman 1998, 2000, 2001, 2003a, 2003b; Acker 1998; Bol et al. 1998; Van Gemert 1998b, 1999a/b, 2002; Ferwerda & Versteegh 1999a/b, 2001; Ferwerda, Bottenberg & Beke 1999; Hakkert & Kleiman 1999; Adang 2000, 2002; Baerveldt, Vermande & Van Rossum 2000; Ferwerda 2000; Van Gemert & Wiersma 2000; Heiden-Atteman & Bol 2000; Van Solm 2000; Stolwijk 2000; Beke & Van Wijk 2000, 2001; Beke, Van Wijk & Ferwerda 2000; De Haan & Miedema 2001; Miedema 2002; Driessen et al. 2002; Weerman & Kleemans 2002; Völker & Driessen 2003

¹⁸ In het onderzoek naar delinquent gedrag in groepsverband zijn drie niveaus van analyse te onderscheiden (Weerman 2001; Weerman & Kleemans 2002): het niveau van de *individuele dader*, het niveau van *dadercombinatie* en het niveau van het overkoepelende *dadernetwerk*. Het verschil tussen het tweede en het derde niveau is een kwestie van schaal. Dadercombinaties (ook wel pleegcoalities genoemd) zijn doorgaans klein (Weerman 2001). Omdat het bij jeugdige daders meestal gaat om dadercombinaties van twee of drie jongens, heeft Weerman voorgesteld om te spreken van *groepjes* criminaliteit in plaats van *groeps*criminaliteit (bron: presentatie op de themadag ‘Aanpak van problematische jeugdgroepen, 21 juni 2005 te Utrecht). Overkoepelende dadernetwerken zijn grotere verzamelingen van potentiële daders die (in)direct aan elkaar zijn verbonden door middel van vriendschappen of andersoortige relaties. Niet iedereen in een dadernetwerk hoeft een persoonlijke band te hebben met alle andere jongens. De overkoepelende dadernetwerken zijn aanzienlijk groter dan de dadercombinaties en blijven ook in stand wanneer deelnemers de groep verlaten of andere deelnemers zich aansluiten (Hakkert et al. 1998; Weerman 2001). Er valt wat voor te zeggen om een vierde niveau van analyse te onderscheiden: de *sociaal-stedelijke context* waarbinnen een dadernetwerk opkomt en zich ontwikkelt. Op dit niveau worden de omstandigheden in de sociaal-ecologische context van de (stedelijke)

verder dan te veronderstellen dat deviant gedrag voortvloeit uit deelname aan een groep. Aan beantwoording van de vragen die betrekking hebben op groepsprocessen, zoals groepsvorming en gedragsafstemming, komen ze niet toe. In het onderzoek wordt soms wel expliciet verwezen naar 'groepsprocessen', maar wat daarmee precies wordt bedoeld, hoe deze verlopen en wat de gevolgen daarvan zijn voor het gedrag van groepsleden (waaronder het ervaren van druk of dwang), blijft onduidelijk. Uitzonderingen vormen de onderzoeken van Beke, Van Wijk en Ferwerda (2000), Weerman (2001, 2003b), Van Gemert (1999a, 2002a), Adang (2000, 2002) en De Jong (2007). In deze onderzoeken wordt wel gebruik gemaakt van inzichten in groepsprocessen.

Zo hebben Beke, Van Wijk en Ferwerda (2000) onderzoek gedaan naar 'groepsprocessen' die zouden kunnen verklaren waarom jongens in problematische jeugdgroepen overlastgevend en crimineel gedrag vertonen. De onderzoekers concluderen dat twee groepsprocessen van invloed zijn op de hoeveelheid en het soort deviant gedrag binnen jeugdgroepen: de mate van hiërarchie en organisatiegraad in de groepsstructuur, en het ontstaan van subgroepen waarin meer of ernstiger delinquent gedrag wordt vertoond. Deze conclusie laat enigszins te wensen over. Structurele kenmerken van jeugdgroepen, zoals hiërarchie, organisatiegraad en subgroepen, kunnen inderdaad inzicht bieden in deviant gedrag van groepsleden. Maar deze verklaring kan nog steeds twee kanten opgaan: een strakke organisatie kan zowel prosociaal als antisociaal gedrag tegengaan of stimuleren, afhankelijk van hoe deviant gedrag in de groepscultuur wordt gewaardeerd. Bovendien blijven het slechts verklaringen op basis van de *uitkomsten* van groepsprocessen. Van de groepsprocessen zelf wordt nergens een duidelijke definitie gegeven. Naar deze processen wordt alleen verwezen als 'wat zich zoal in groepen afspeelt'.¹⁹ Hoe en waarom deze processen verlopen zoals ze verlopen (en uitmonden in hiërarchie, organisatie en subgroepen), blijft onverklaard. Hierdoor wordt niet duidelijk hoe groepsprocessen deviant gedrag kunnen verklaren, laat staan op welke wijze daarbij groepsdruk wordt ervaren en uitgeoefend.

Weerman (2003a) erkent dat de groepsprocessen die uitmonden in deviant gedrag van groepsleden, meestal onderbelicht blijven. Hij heeft onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van pro- en anti-maatschappelijke 'bindingen' van delinquente of criminele jeugd met sociale groepen in hun omgeving.²⁰ Daarin concludeert hij dat groepsprocessen (zoals ontwikkelingen in de groepsvorming) gevolgen hebben voor de beïnvloeding van (deviant) gedrag. Hoe het proces van gedragsbeïnvloeding verloopt en zich ontwikkelt wanneer contacten in groepen wisselen, kon ook hij niet verklaren.

In zijn beschouwing over 'samenplegen' gaat in op de vraag hoe crimineel gedrag (in de betekenis van criminele samenwerking) is te verklaren uit een proces van groepsvorming.²¹ Om het groeps karakter van crimineel gedrag te verklaren uit de motivatie van daders om samen te plegen, ontwikkelt hij een theorie over 'sociale ruil'.²² Of iemand zal samenplegen om zijn doel te bereiken, hangt volgens deze theorie af van drie factoren: de bereidheid tot samenplegen, de beschikbaarheid van mededaders en de aantrekkelijkheid van de mogelijke mededaders. In de theorie gaat Weerman er vanuit dat jongens samen delicten plegen om op die manier iets te bereiken, dat voor hen individueel onbereikbaar is. Mededaders kunnen hen bijvoorbeeld helpen om weerstand van slachtoffers te breken of de pakkans te verkleinen

omgeving geanalyseerd, die helpen om de opkomst en ontwikkeling van dadergroepen en -netwerken te kunnen begrijpen en verklaren (Rovers 1997; Engbersen & Snel 1997; Felson 1998; List 2002).

¹⁹ Beke, Van Wijk & Ferwerda 2000: 93

²⁰ Weerman 1998

²¹ Weerman (2001) baseert zijn begrip 'samenplegen' op het Engelstalige begrip 'co-offending' van Tremblay (1993).

²² Homans 1957, 1961; Blau 1964

(waarbij het risico bestaat dat mededaders de pakkans soms juist vergroten). Ook kunnen mededaders 'sociale ruilgoederen' opleveren, zoals acceptatie en waardering.

De sociale ruiltheorie kan verklaren waarom sommige vormen van deviant gedrag vaak in groepsverband plaatsvinden en andere vormen minder vaak. Weerman spitst zijn verklaring echter toe op het moment waarop daders in een groep besluiten samen een delict te plegen. Op dat moment voltrekt zich weliswaar een groepsproces – de collectieve beslissing om samen een delict te plegen – maar de verklaringskracht daarvan is beperkt. Zowel de totstandkoming van de uiteindelijke pleeggroep als de ontwikkeling van de factoren waardoor de daders besluiten samen delicten te plegen, worden voorafgegaan door processen van groepsvorming en gedragsafstemming. Deze processen beïnvloeden niet alleen de bereidheid, de beschikbaarheid en de aantrekkelijkheid van mededaders, maar ook opvattingen over wat deelname aan een groep de groepsleden zal opleveren.

Door het samenplegen te verklaren als een vorm van sociale ruil die iets oplevert, wordt te weinig inzicht geboden in de voorafgaande processen die ertoe leiden dat groepsleden hun gedrag op elkaar afstemmen en zich in groepsverband (al dan niet strafbaar) misdragen. De processen van groepsvorming die uitmonden in specifieke vormen van 'samenzijn' (waaruit mogelijk een groep 'samenplegers' voortkomt), kunnen door de sociale ruiltheorie eveneens niet worden verklaard. De theorie gaat in hoofdzaak uit van een vrijwillige deelname uit eigenbelang en laat aspecten van sociale beïnvloeding in termen van groepsdruk grotendeels buiten beschouwing. Het is dan ook de vraag in hoeverre zijn theorie echt betrekking heeft op groepsgegedrag.

Waar Weerman voornamelijk een theoretische verklaring biedt voor deviant gedrag in groepsverband, gaat Van Gemert vooral uit van zijn eigen etnografische onderzoek naar problematische jeugdgroepen.²³ Op basis daarvan beschrijft hij de groepsprocessen die deviant groepsgegedrag van jongens verklaren als 'processen die zich binnen de groep of tussen de groep en de buitenwereld afspelen en een bepaalde uitkomst hebben, zonder dat daar noodzakelijkerwijs door individuen bewust op wordt aangestuurd'.²⁴ In een andere publicatie voegt hij aan de beschrijving van groepsprocessen nog toe: 'Zij onderstrepen het gezamenlijke en benadrukken de kracht van de groep in het nauw. Zij markeren de grenzen met de buitenwereld omdat het individu moet kiezen voor (of tegen) de groep'.²⁵

In Nederlands onderzoek is Van Gemert hiermee één van de eerste criminologen die groepsprocessen empirisch heeft onderzocht. Hij stelt vast dat groepsleden niet individueel de groepsprocessen kunnen beheersen en dat de uitkomsten van deze processen daarom soms tegen hun persoonlijke keuzes ingaan. Zowel de vorm van de groep als de gedeelde waarden en normen kunnen voortdurend veranderen en zijn onvoorspelbaar. Ze zijn slechts gedeeltelijk te herleiden tot keuzes van individuele groepsleden. Groepsstructuur en -cultuur ontstaan met andere woorden uit ongestuurde collectieve processen. De groepsleden zijn als het ware deels 'in de greep van de groep' en ze kunnen deze grip als groepsdruk ondervinden. Van Gemert wijst op belangrijke aspecten van groepsprocessen die om verdere theoretische uitwerking vragen, in het bijzonder aspecten van groepsvorming en gedragsafstemming.

Een voorbeeld van zo'n uitwerking geeft Adang (2000, 2002). Al heeft hij het niet expliciet over 'groepsprocessen', toch past hij een aantal sociaal-psychologische theorieën over groepsprocessen toe om collectief geweld te verklaren (van voetbal-hooligans). De sociaal-psychologische theorieën die hij aanhaalt, verklaren onder meer hoe een gedeelde groepsidentiteit zich ontwikkelt, waarom groepsleden geneigd zijn om zich te conformeren aan de gedragsregels van de groep, en hoe gedeelde ervaringen (onder meer in conflictsituaties) verwachtingen scheppen waarop de groepsleden in de toekomst hun gedrag

²³ Van Gemert 1999a, 2002; zie ook: Van Gemert & Fleisher 2002; Van Gemert & De Jong 2005

²⁴ Van Gemert 2002: 163

²⁵ Van Gemert & Fleisher 2002: 62

zullen afstemmen. De groepsdruk die groepsleden daarbij op elkaar uitoefenen om deviant gedrag te vertonen, blijft nog onderbelicht. Maar Adang doet wel een oproep om in onderzoek naar deviant groepsgedrag (in het bijzonder geweldpleging) meer aandacht te besteden aan algemene groepsprocessen zoals die worden verklaard door sociaal-psychologische theorieën.

Aan die oproep heeft De Jong (2007) gevolg gegeven in zijn promotieonderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' straatjongens. Hij verklaart het deviante groepsgedrag van deze jongens uit algemene groepsprocessen binnen bijzondere omstandigheden. Die omstandigheden leiden ertoe dat wij/zij-verhoudingen versterken en door groepsleden een zeer sterke groepsdruk wordt ervaren om zich te conformeren aan deviante groepswaarden en -normen. In dit onderzoek wordt op verkennende wijze inzichtelijk gemaakt hoe en waarom deze 'Marokkaanse' jongens zich ten dele onder druk gezet voelen om in hun groepen deviant gedrag te vertonen. De Jong heeft geprobeerd om met inzichten uit verschillende disciplines ten aanzien van groepsprocessen zoals groepsvorming en gedragsafstemming, antwoorden te geven op vragen die nog niet bevredigend zijn beantwoord in de criminologie. In zijn onderzoek heeft hij in acht genomen dat groepsprocessen zich niet alleen binnen maar ook tussen groepen afspelen, en heeft hij rekening gehouden met de onvoorspelbare dynamiek van groepsprocessen.

2.4 Slot

De theorieën die De Jong voor zijn onderzoek heeft gebruikt en de wijze waarop deze inzichten zijn geïntegreerd in een theoretisch model dat (opvallend) delinquent gedrag verklaart uit processen van sociale beïnvloeding, vormen belangrijke bouwstenen van het theoretische kader van dit onderzoek dat wordt uitgewerkt in het volgende hoofdstuk. Twee belangrijke tekortkomingen in de uitwerking van de groepsprocessen binnen de criminologie, moeten daarmee worden verholpen. In de eerste plaats is er binnen de criminologie te weinig oog voor het feit dat groepsprocessen zich niet in een sociaal vacuüm afspelen. Een groep vormt zich in een sociale omgeving die bestaat uit andere groepen en overkoepelende gemeenschappen. Een theorie over groepsprocessen mag zich niet beperken tot wat in groepen gebeurt, maar moet oog hebben voor de processen die zich tussen groepen afspelen.

Ten tweede verwijzen groepsprocessen naar voortdurende ontwikkelingen en veranderingen binnen en tussen groepen. Deze processen hebben een eigen, onvoorspelbare dynamiek. Groepscultuur en groepsgedrag kunnen niet inzichtelijk worden gemaakt door de meningen en gedragingen van individuele groepsleden uit te vergroten naar het groepsniveau. Daarvoor zijn de processen te complex. Zonder beter inzicht in de algemene groepsprocessen binnen en tussen groepen (intra- en inter-groepsprocessen) is het niet mogelijk antwoord te geven op de vragen van dit onderzoek.

Zoals gezegd, is een theoretisch kader nodig dat de criminologie overstijgt om deze vragen te kunnen beantwoorden. Daarom worden de criminologische inzichten aangevuld met een aantal theorieën uit de sociale psychologie en de (micro)sociologie. Samengenomen vormen zij het theoretisch kader dat een verklaring biedt voor groepsvorming, (deviant) groepsgedrag en in het bijzonder de werking van impliciete en expliciete groepsdruk.

3 Een theoretisch model over groepsdruk

3.1 Groepsdruk in sociologie en psychologie

In de sociale psychologie is al veel onderzoek gedaan naar groepsdruk. Een voorbeeld van sociaal psychologisch onderzoek waarin groepsdruk een rol speelt, is het overeenstemmingsexperiment van Asch (1955) dat in de inleiding reeds ter sprake is gekomen.

Asch toonde aan dat personen onder sociale druk bewust een verkeerd antwoord geven op een eenvoudige vraag over de lengte van een lijn. Zij conformeren zich in 30% van de gevallen aan het antwoord van de meerderheid van de groepsleden (die instructies hebben gehad om opzettelijk een verkeerd antwoord te geven). Andere voorbeelden zijn onder meer de beroemde studie naar gehoorzaamheid van Milgram (1963) en het 'Stanford Prison experiment' van Zimbardo (1972). Milgram liet individuen orders uitvoeren, waarbij ze andere mensen elektrische schokken moesten toedienen. Uit gehoorzaamheid bleken proefpersonen bereid om de (fictieve) slachtoffers te pijnigen tot een niveau dat in werkelijkheid dodelijk zou zijn geweest. Zimbardo, op zijn beurt, liet groep studenten de rol spelen van gevangene of bewaker in een namaakgevangenis in de kelder van het psychologiegebouw. Alleen studenten zonder psychologische problemen, strafblad of medische complicaties, mochten meedoen. Ook in dit experiment werd duidelijk dat oorspronkelijk vredelievende individuen onder druk of dwang van anderen in staat zijn tot gewelddadig gedrag.²⁶ Weer een ander beroemd voorbeeld is het experiment van de lerares Jane Elliott uit 1968, waarin zij haar schoolklas willekeurig in tweeën deelde en beide groepen verschillend ging behandelen. Ze was geschokt door de onvoorziene agressieve wijze waarop leden van de verschillende groepen, mede onder druk of dwang van andere groepsleden, elkaar gingen benaderden.

Buiten deze beroemde experimenten is nog veel meer sociaal-psychologisch onderzoek gedaan naar de wijze waarop een individu zijn gedrag door anderen laat beïnvloeden en de groepsdruk die iemand daarbij kan ondervinden. Veelbelovend zijn de voortschrijdende inzichten in de wijze waarop individuen zichzelf tot bepaalde groepen rekenen, positieve en negatieve groepsidentiteiten ontwikkelen en collectieve vergissingen begaan in het inschatten van de groepsnormen.²⁷ Dit zijn bruikbare bouwstenen voor theoretisch kader dat weergeeft hoe sociale beïnvloeding in de realiteit zou werken en hoe groepsdruk leidt tot (deviant) groepsgedrag.

In de eerste plaats moet echter worden verklaard waarom mensen groepen vormen of zich aansluiten bij reeds bestaande groepen. De microsociologie kan een belangrijke bijdrage leveren aan dit onderdeel van het theoretisch kader. Daarin wordt groepsvorming verklaart uit verschillende behoeften van het individu en de emotionele effecten van reacties van andere groepsleden op zijn zelfbeeld.²⁸ Met behulp van deze inzichten kunnen we niet alleen beter begrijpen waarom het individu gemotiveerd is om bij een groep te horen. Ook krijgen we inzicht in hoe en waarom hij onder druk kan komen te staan om op een bepaalde wijze te handelen.

Groepsvorming en gedragsafstemming

²⁶ Twenge, Baumeister, Tice & Stucke 2001

²⁷ Miller & Prentice 1994; Pickett & Brewer 2001; Reid & Hogg 2005

²⁸ Turner 1988; 1989; 2002

Een bekende microsociologische theorie over menselijk gedrag in groepsverband komt van Jonathan H. Turner (2002). Hij verklaart groepsvorming en gedragsafstemming uit algemene principes van menselijke interactie. Groepen ontstaan omdat individuen impulsen ervaren die duiden op 'interactieve behoeften'. Dit zijn de behoeften die zij alleen samen met anderen kunnen bevredigen binnen de mogelijkheden en beperkingen van hun omgeving.²⁹ Mensen hebben zulk soort behoeften wanneer zich een tekort of een bedreiging voordoet op het gebied van hun noodzakelijke sociale bestaansvoorwaarden: voedsel, beschutting, bescherming, affectie, kennis en sturing.³⁰

Hun individuele wens om deze behoeften collectief te bevredigen, motiveert hen om groepen te vormen of zich aan te sluiten bij bestaande groepen. Zo zoeken zij elkaar op voor veiligheid en zekerheid. Ook bevredigen ze hun behoefte aan sociaal contact door vriendschappen of liefdesrelaties aan te gaan. In de omgang met anderen zoeken mensen vooral naar zelfbevestiging. Ze willen zich graag erkend en gewaardeerd voelen. Daarom ambiëren mensen vaak statusposities in groepen.³¹

Op het moment dat mensen elkaar opzoeken om samen hun interactieve behoeften te bevredigen, ontstaat een groep. Daarbij ontwikkelen zich *structurele* groepskenmerken (zoals rollen en statusposities) en *culturele* groepskenmerken (zoals waarden en normen). De ontwikkeling van structuur en cultuur in een groep biedt de betrokkenen meer zekerheid in hun omgang met elkaar en maakt het hun gemakkelijker om goed in te schatten hoe anderen zich zullen gedragen. Men bepaalt wie waar staat, richt de neuzen dezelfde kant op en leert hoe de hazen lopen.

De structuur van een groep maakt het niet alleen eenvoudiger om binnen de groep te functioneren. Een hiërarchie waarin vooraanstaande figuren worden onderscheiden van lager geplaatsten, biedt ook nieuwe mogelijkheden voor behoeftebevrediging. Hogere statusposities worden gekenmerkt door een mate van macht (het vermogen om het groepsgedrag te beïnvloeden)³² en aanzien (het vermogen om erkenning en waardering te ontvangen). De mogelijkheden en beperkingen van de omgeving beïnvloeden hoe een hiërarchie zich

²⁹ In zijn theorie verklaart Turner dit vanuit een *evolutionair* perspectief. Vanuit de evolutie vormen mensen groepen om hun levenskansen te vergroten (zie ook: Turner 1986, 1988, 1989).

³⁰ In 'De Mensenmaatschappij' stelt Abram de Swaan (1996) dat mensen naast hun fysieke bestaansvoorwaarden (voldoende zuurstof, omgeving niet te warm of te koud) een aantal sociale bestaansvoorwaarden hebben. Om aan deze bestaansvoorwaarden te voldoen is men afhankelijk van zijn medemensen. Mensen moeten samenwerken om dagelijks aan *voedsel* te komen. Ze hebben elkaar nodig om *beschutting* te bouwen en voor *bescherming* tegen rovers en roofdieren. Ook hebben ze de *affectie* van anderen nodig. Verder kunnen mensen niet zonder kennis over de wereld om hen heen. En ten slotte hebben ze *sturing* nodig omdat ze zich moeten leren beheersen. Een andere indeling of een verfijning van bovenstaande indeling is mogelijk, maar de opsomming van De Swaan bevat de belangrijkste voorwaarden waaraan moet worden voldaan voor het overleven van mensen.

³¹ Veel interactieve behoeften komen overeen met de fundamentele behoeften van de mens, zoals weergegeven in de beroemde 'Piramide van Maslow'. Maslow (1968) deelt de essentiële levensbehoeften in op een hiërarchische schaal. Onderaan begint hij met de (1) de *lichamelijke* of *fysiologische* behoeften (zoals onder meer de behoefte aan zuurstof, voedsel, vocht, ontlasting en seks). Op de volgende trede staat (2) de behoefte aan *veiligheid* en *zekerheid* in de vorm van een georganiseerde groep (zoals een gezin, een dorpsgemeenschap of andere groepsverbanden in een samenleving). Daarna volgt (3) de behoefte aan *sociaal contact* in de vorm van positieve sociale relaties voor vriendschap en liefde. Als vierde noemt hij (4) de behoefte aan *waardering* en *erkenning* vanwege het belang dat mensen hechten aan status in een sociaal verband. Boven aan de piramide staat ten slotte (5) de behoefte aan *zelfontplooiing* of *zelfactualisatie*. Daarmee bedoelt Maslow dat mensen de behoefte hebben hun persoonlijkheid en mentale groeimogelijkheden te ontwikkelen. Veel van de behoeften die Maslow noemt zijn makkelijker of uitsluitend te bevredigen in samenwerking met andere mensen.

³² Over de oorsprong van *macht* verschillen de meningen. Normaal gesproken wordt gesteld dat controle over schaarse bronnen de basis is van macht, dat macht leidt tot sociale invloed en dat wederzijdse beïnvloedingsprocessen uitmonden in groepsvorming. In de meer recente 'three-process theory' stelt Turner (2005) het omgekeerde. Volgens hem vloeien beïnvloedingsprocessen voort uit groepsvorming, is beïnvloeding de basis van macht en bepaalt de verdeling van macht wie controle heeft over schaarse bronnen. De causale relatie wordt hiermee omgedraaid.

ontwikkelt, welke statusposities worden onderscheiden en hoe stabiel deze posities zijn. Welke statuspositie een individu kan innemen hangt af van zijn capaciteiten om aan de gedragsverwachtingen van anderen te voldoen en zijn vernuft om de mogelijkheden tot sociale stijging te benutten wanneer deze zich voordoen.

Ieder mens ervaart een individuele aandrang om bepaalde behoeften te bevredigen in groepsverband. Hij raakt gemotiveerd om zijn handelen af te stemmen op de groepswaarden en –normen. In die zin biedt de groep de gelegenheid aan het individu om groepsgedrag te vertonen wat hij in een andere context niet zou vertonen (facilitatie). De morele opvattingen en gedragsverwachtingen van de groep worden uitgedragen door het gedrag van de groepsleden en hun reacties op elkaars handelen. Door zijn gedrag af te stemmen op de groepscultuur verwacht iemand zijn behoeften zo goed mogelijk te kunnen bevredigen, negatieve reacties te vermijden en zo veel mogelijk positieve reacties te ontvangen. Daarbij zal hij rekening houden met statusposities in de groepsstructuur.

Naast een innerlijke aandrang tot gedragsafstemming³³ ondervinden mensen in groepsverband ook *impliciete* groepsdruk. Ieder groepslid staat onder druk om rekening te houden met de gedragsverwachtingen binnen de groep. Hij heeft de groep immers nodig voor de bevrediging van zijn interactieve behoeften en is emotioneel afhankelijk van de reacties van andere groepsleden. Eenmaal deel van de groep wordt zijn identiteit als groepslid belangrijk voor hem en vormt (al dan niet tijdelijk) een wezenlijk onderdeel van zijn zelfbeeld. De reacties van de overige groepsleden op hem als groepslid, zeggen iets over zijn (eigen)waarde. De bevestiging van een positief zelfbeeld staat gelijk aan gezien worden als een goed groepslid. Hiervoor is men afhankelijk van hun uitingen van acceptatie, erkenning, waardering en bewondering. Negatieve reacties zoals ridiculisering, marginalisering en uitsluiting, probeert men zoveel mogelijk te voorkomen.

De impliciete groepsdruk waaraan groepsleden worden blootgesteld, kunnen zij op verschillende manieren ondervinden. Iemand kan zelf denken dat hij volledig uit vrije wil handelt, maar zich toch *onbewust* aanpassen aan de normen van de groep omdat hij erbij wil horen. In dit geval gaat het meestal om ‘descriptieve’ normen die worden afgeleid uit wat een groepslid de meeste anderen ziet doen (bijvoorbeeld het dragen van bepaalde merkkleding).³⁴ Een andere mogelijkheid is dat iemand een latente angst voelt omdat hij meent dat hij op het punt staat een groepsnorm te overschrijden. Hierbij gaat het doorgaans om een ‘injunctieve’ norm die wordt afgeleid uit wat de meeste groepsleden wenselijk of afkeurenswaardig achten (bijvoorbeeld niet in het openbaar op straat spugen). Ook deze persoon ondervindt impliciete groepsdruk, maar hij ervaart deze groepsdruk iets bewuster in de vorm van *een gevoel van angst*. Hij is bang voor negatieve reacties van andere groepsleden als hij zich niet naar behoren zou gedragen en de negatieve emoties die daardoor worden opgeroepen (waaronder het voelen van schaamte voor onbekwaamheid).³⁵

³³ In plaats van ‘gedragsafstemming’ wordt in de microsociologie en de sociale psychologie ook wel *gedragsbeïnvloeding* gebruikt. Het begrip ‘gedragsbeïnvloeding’ wekt de suggestie dat iemand zijn gedrag laat sturen door anderen, zonder een eigen actieve inbreng. Turner (2002) stelt daarentegen dat het proces waarin mensen in ‘face-to-face’ interactie hun gedrag aan elkaar aanpassen, niet zo passief verloopt als met het begrip ‘beïnvloeding’ wordt verondersteld. In de meeste gevallen gaat het om een proces dat een aanzienlijke inspanning vereist van mensen. Het lijkt daarom beter om te spreken van een proces van afstemming, in plaats van beïnvloeding. Gedragsafstemming houdt in dat iemand zijn handelen bewust of onbewust op actieve wijze aanpast aan de gedragsverwachtingen van de anderen in een groep (in overeenstemming met eventuele hiërarchische verhoudingen die van kracht zijn).

³⁴ Cialdini 2001

³⁵ Mensen hebben vaak moeite met de verwerking van negatieve emoties zoals *schaamte*. Als iemand in een groepsverband zijn schaamte openlijk en volledig zou tonen, dan erkent hij niet aan bepaalde verwachtingen te kunnen voldoen. Deze openlijke verwerking van schaamte kan ertoe leiden dat de persoon een sanctie moet ondergaan of dat bestaande verwachtingpatronen ten aanzien van iemands persoonlijke vaardigheden worden bijgesteld. Binnen het groepsverband wordt oorzaak van de schaamte op deze manier opgelost (Braithwaite

Zolang iemand zich identificeert met een groep, staat zijn zelfbeeld onbewust of door middel van angstgevoelens onder druk van de (gevreesde) reacties van anderen.³⁶ Deze impliciete groepsdruk zal hem aanzetten tot gedragsafstemming zonder dat daarbij sprake hoeft te zijn van groepsleden die expliciete druk uitoefenen. Hij zal uit zichzelf meer zijn best doen om zijn gedrag op de verwachtingen van andere groepsleden af te stemmen, naar mate zijn behoefte aan zelfbevestiging door anderen voor hem belangrijk is. De vraag daarbij is in hoeverre iemand bewust angst ervaart voor reacties vanuit de groep of onbewust in de overtuiging verkeert dat hij uit eigen wil handelt.

Een individu ervaart bewust dat hij vanuit de groep onder druk staat om bepaald gedrag te vertonen, wanneer sprake is van *expliciete* groepsdruk. In dat geval dwingen een of meerdere groepsleden iemand om zijn gedrag aan te passen door nadrukkelijk bepaalde gedragsverwachtingen uit te spreken. Tevens dreigen ze expliciet met uitgesproken negatieve sancties (zoals ridiculisering, materiële of fysieke schade, marginalisering of zelfs uitsluiting) wanneer het individu zou weigeren of om een andere reden niet aan de verwachtingen kan voldoen. Als het individu inschat dat de sancties onvermijdelijk zijn en ervan overtuigd is dat hij zich niet of moeilijk uit deze situatie kan losmaken, zal expliciete groepsdruk ertoe leiden dat hij zijn gedrag afstemt op de verwachtingen van de groep.

Het is belangrijk erop te wijzen dat gedragsafstemming géén eenrichtingsverkeer is. Groepsleden stemmen hun gedrag af op hun persoonlijke inschatting van de gedragsverwachtingen van de groep. Op die manier staan ze onder invloed van de groep, maar elk individueel groepslid kan invloed uitoefenen op de gedragsafstemming van anderen. De inschattingen van gedragsverwachtingen waarop individuele groepsleden hun gedrag afstemmen, ontstaan in groepsprocessen. Daarin reflecteren zij op elkaars handelingen en oordelen ze over wat binnen de groep wordt gezien als conformerend of afwijkend gedrag. Ook bepalen ze hoe hun waarden en normen zich verhouden tot wat buiten de groep wordt gezien als conformerend of afwijkend gedrag. Door de invloed die een groepslid kan uitoefenen op deze evaluatieve groepsprocessen, is gedragsafstemming altijd een *wederkerig* proces. Het is aannemelijk dat een groepslid met meer macht en aanzien een grotere invloed kan uitoefenen op collectieve oordelen over wat goed of slecht gedrag is, dan iemand met een lagere positie. De hoeveelheid invloed van een individu heeft, is afhankelijk van zijn statuspositie in de groep.

In groepsprocessen van gedragsafstemming staat het individu onder invloed van de groep. In evaluatieve groepsprocessen staat de groep onder invloed van het individu. Deze wederzijdse beïnvloeding maakt handelen in groepsverband tot méér dan alleen de optelsom van individuele handelingen van groepsleden die hun behoeften bevredigen vanuit persoonlijke waarden en normen. Het uiteindelijke groepsgedrag heeft een groepseigen karakter en onvoorspelbare dynamiek vanwege de onvoorziene invloed van groepsleden op de ontwikkeling van de groep en omgekeerd.

1989; Goudsblom 1997). Maar schaamte is een onprettige emotie. Buiten de mogelijke negatieve reacties van anderen op iemands falen in een groepsverband, kan hij het gevoel krijgen dat het openlijk uiten van schaamte sociaal niet wordt geaccepteerd. Dit zal leiden tot nóg meer schaamte. Schaamte wordt daarom vaak ontkend en onderdrukt door de pijnlijke gevoelens te verdringen of schaamtegevoelens te maskeren met andere emoties (Frijda 2001). In plaats van zich te schamen, voelt iemand zich dan 'stom', 'onhandig' of 'onzeker'. De bron van de gevoelens, de schaamte over het niet kunnen voldoen aan bepaalde verwachtingen, wordt in dat geval niet onder ogen gezien.

³⁶ Onderzoekers als Baumeister en Leary (1995), Twenge et al. (2001), Turner (2002) en Reid en Hogg (2005) stellen allemaal dat de behoefte aan zelfbevestiging en de angst voor ridiculisering of uitsluiting een opvallend sterke motivatie tot gedragsafstemming opwekt in vergelijking met andere behoeften.

3.2 Vier aanvullende groepsprocessen

In dit onderzoek wordt de vraag gesteld hoe en waarom mensen onder groepsdruk gedrag vertonen dat binnen de groep als ‘gepast’ wordt bestempeld, en buiten de groep als ‘deviant’. De theorie van Turner (2002) maakt inzichtelijk dat een individu zijn gedrag enerzijds vrijwillig aanpast aan de groep omdat hij bepaalde behoeften beter of uitsluitend kan bevredigen samen met anderen. Anderzijds kan hij ook impliciet of expliciet onder druk staan om te voldoen aan gedragsverwachtingen van de groep. Op deze manier is te begrijpen en te verklaren waarom mensen groepen vormen en hun gedrag onderling afstemmen. Ook is rekening gehouden met de onvoorspelbare dynamiek van groepsprocessen. Een aantal belangrijke vragen die relevant zijn voor ons model over groepsprocessen binnen en tussen groepen, blijft echter nog onbeantwoord.

Zo laat de bovenstaande theorie niet zien hoe de structuur en de cultuur van een groep zich in de loop van de tijd ontwikkelen. Ook maakt de theorie niet duidelijk hoe en waarom mensen vaak vergissingen begaan bij het inschatten van de gedragsverwachtingen van de andere groepsleden. Verder beperkt de theorie zich hoofdzakelijk tot wat zich afspeelt binnen groepen zonder aandacht te besteden aan de externe invloeden. Hierdoor kan de theorie niet verklaren hoe en waarom afwijzende en afkeurende reacties van buiten de groep leiden tot stigmatisering en kunnen uitmonden in secundair deviant gedrag van groepsleden.³⁷ Ten slotte blijft onduidelijk waarom mensen zich wel of niet met bepaalde groepen identificeren of daar (wellicht tegen hun zin) toe worden gerekend.

Deze groepsprocessen binnen de groep en tussen groepen moeten inzichtelijk worden gemaakt om de invloed van groepsdruk op deviant gedrag beter te kunnen begrijpen en verklaren. Theorieën over de noodzakelijke groepsprocessen zijn gevonden in de sociale psychologie. De eerste theorie maakt duidelijk hoe de *ontwikkelingsprocessen* verlopen waarin groepen ontstaan, structurele en culturele groepskenmerken (re)produceren, en uiteindelijk transformeren tot andere groepen of geheel verdwijnen. De tweede theorie maakt inzichtelijk hoe mensen zich *vergissen in de groep* wanneer zij een inschatting maken van de gedeelde opvattingen van de groepsleden. De derde theorie maakt inzichtelijk welke *processen tussen groepen* van invloed zijn op de ontwikkeling van (deviante) groepswaarden en gedragsafstemming binnen groepen. En de vierde theorie maakt begrijpelijk waarom individuen zichzelf sneller bij de ene groep dan bij een andere groep (laten) indelen, en wat tevens deze *indelingsprocessen* bij hen teweeg brengen.

Door Turners theorie aan te vullen met vier theorieën uit de sociale psychologie, ontstaat een theoretisch kader van waaruit de vraagstelling van dit onderzoek theoretisch kan worden beantwoord. Het theoretische kader biedt de benodigde verklaringen voor hoe en waarom mensen in groepen onder impliciete of expliciete groepsdruk deviant gedrag vertonen dat zij privé of in een andere sociale context wellicht zouden afkeuren.

³⁷ In navolging van de sociale labelling-theory van de socioloog Becker ([1963] 1973) stelt Lemert (1967) dat stickers plakken op het deviante gedrag van mensen hun deviante gedrag juist stimuleert. Hij onderscheidt primaire en secundaire deviantie. *Primaire deviantie* verwijst naar het oorspronkelijke deviante gedrag dat iemand om uiteenlopende redenen kan vertonen, bijvoorbeeld het plegen van een diefstal. *Secundaire deviantie* verwijst naar het deviante gedrag dat iemand later zal vertonen als een reactie op de indringende wijze waarop hij het label van ‘misdadiger’ opgeplakt heeft gekregen naar aanleiding van zijn oorspronkelijke overtreding. Omdat hij zijn kansen in de conventionele samenleving lager inschat als gevolg van de ‘fout-sticker’ op zijn voorhoofd en omdat hij zich door het etiket minder goed in staat is zich te identificeren met brave burgers, zal hij steeds opnieuw in de fout gaan. Het labellen van misdadigers creëert op die manier een ‘self-fulfilling prophecy’ in de vorm van secundaire deviantie.

Ontwikkelingsprocessen

Als sociaal psychologen de ontwikkelingsstadia van groepen beschrijven, wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen een aantal structurele en culturele groepskenmerken die eigenlijk niet los van elkaar kunnen worden gezien. Zo omvat de groepscultuur ook betekenissen die groepsleden toekennen aan structurele kenmerken van hun groep, zoals de criteria die bepalen wie erbij hoort of de gronden op basis waarvan iemand een statuspositie kan innemen. Omgekeerd is de groepsstructuur weer van invloed op de wijze waarop de groepscultuur zich ontwikkelt, aangezien groepsleden met meer status ook meer invloed hebben op welke waarden en normen binnen de groep worden gehanteerd. In werkelijkheid vormt de ontwikkeling van groepsstructuur en groepscultuur dus één dynamisch proces. Om het ontwikkelingsproces van een groep duidelijk te kunnen maken, halen we structuur en cultuur voor het gemak even uit elkaar.

Om inzicht te krijgen in het ontwikkelingsproces van een groep is nog een theoretische aanpassing nodig. Het ontwikkelingsproces van een groep worden in de sociale psychologie doorgaans uitgelegd door groepsvorming op te delen in vijf *stadia van ontwikkeling*.³⁸ In de praktijk zijn deze stadia niet helder te scheiden. Ze lopen voortdurend door elkaar heen en de groep schiet heen en weer tussen de verschillende formatieve stadia. Toch helpt het kunstmatige onderscheid in de vijf ontwikkelingsstadia ons om beter te begrijpen hoe een proces van groepsvorming zich voltrekt.

In het eerste stadium *oriënteren* de groepsleden zich op elkaar en leren ze elkaar beter kennen. Ze communiceren, wisselen informatie uit en verkennen het nut van de groep voor de bevrediging van hun persoonlijke behoeften. Door herhaaldelijke onderlinge omgang neemt hun onderlinge afhankelijkheid en verwevenheid toe. De groepsleden gaan zich steeds meer met elkaar identificeren op basis van een aantal gemeenschappelijkheden en ze ontwikkelen gevoelens van verbondenheid.

Het tweede ontwikkelingsstadium van een groep wordt gekenmerkt door *conflicten* die ontstaan wanneer het gedrag van het ene groepslid botst met de opvattingen van een ander. De onenigheid over functioneel en toelaatbaar gedrag binnen de groep stimuleert in dit stadium de ontwikkeling van de groep. De onderlinge strijd tussen groepsleden komt tot uiting in openlijke (on)tevredenheid over elkaars gedrag, emotionele reacties op elkaars handelen en het opbouwen van weerstand tegenover andere groepsleden. Door een teveel aan conflicten kan een groep vroegtijdig uiteenvallen. Maar als de groepsleden erin slagen het aantal conflicten te beperken, is de ontwikkeling van de groep veilig gesteld.

In het derde stadium neemt de onderlinge afhankelijkheid tussen de groepsleden verder toe. De *structuur* en *cultuur* van de groep worden met meer overtuiging uitgedragen door de groepsleden. Structurele kenmerken van de groep, zoals de omvang en de samenstelling (heterogeen of homogeen), nemen in dit stadium een vastere vorm aan. Verder ontstaan een rolverdeling en een hiërarchie. De groep kent nu een bestaansduur en in sommige gevallen ook een eigen territorium. De groepsleden (re)produceren culturele kenmerken door collectieve betekenissen en waarderingen toe te kennen aan hun gedeelde ervaringen, belevenissen, gewoonten en gebruiken. Dit proces van betekenisgeving en waardering resulteert in de reproductie van een aantal centrale groepswaarden en –normen.

³⁸ Het 'model of group development' van Tuckman en Jensen (1977) is relatief oud. Inmiddels zijn nieuwe en aangepaste modellen voor de ontwikkeling van groepen gepresenteerd, onder andere door Wheelan (1994). Het model van Tuckman en Jensen vormt echter een solide basis om tegen groepsvorming aan te kijken en wordt nog steeds veel gebruikt als uitgangspunt voor het beschrijven van ontwikkelingsstadia. Voor dit onderzoek biedt hun model voldoende inzicht in de ontwikkeling van groepsverbanden.

Als de groep het vierde stadium bereikt, komt de nadruk te liggen op *prestatie* en *productie*.³⁹ De groepsleden proberen gezamenlijk datgene te bereiken waarvoor zij deel uit willen maken van de groep. Daarbij wordt duidelijk wie in een gegeven situatie het beste een bepaalde taak kan vervullen (rolverdeling) en wie op sommige momenten sturing geeft of de beslissingen neemt (hiërarchie). Op basis van de ervaringen die de groepsleden samen opdoen, leren zij hoe ze bepaalde problemen collectief moeten oplossen.

Het vijfde en laatste stadium bestaat uit het *desintegreren, oplossen of transformeren* van de groep. Als op een gegeven moment de gemeenschappelijke doelen zijn bereikt, verliezen ze hun betekenis. In dit stadium neemt de geldigheid van de rolverdeling en hiërarchie af en de groepsleden worden steeds minder afhankelijk van elkaar. De groep valt uiteen doordat de groepsleden zich terugtrekken. Dit proces gaat soms gepaard met stress en gevoelens van spijt. De groepsleden beginnen zich dan te oriënteren op andere groepen.

De opeenvolgende ontwikkelingsstadia die hierboven zijn beschreven, maken in theorie duidelijk hoe hun groepsverbanden zich ontwikkelen en hoe deze processen resulteren in de (re)productie van structurele en culturele kenmerken. Zoals gezegd zijn deze stadia in de praktijk niet helder te scheiden. Toch is de kunstmatige indeling voor dit onderzoek bruikbaar omdat deze het mogelijk maakt om groepsvorming van begin tot eind dynamisch te beschrijven. In de ontwikkeling van een groep worden structurele kenmerken meer solide, maar blijven ze veranderlijk. Terwijl de groep als geheel blijft bestaan, kunnen veranderingen in de groepsstructuur optreden. Wanneer groepsleden onregelmatig deelnemen aan de groep of de groep verlaten, verandert de omvang en samenstelling. Mogelijk ontstaan binnen de groep nieuwe rollen of veranderen groepsleden hun positie in de hiërarchie (stijgen of dalen in status).

De structuur van een groep verandert ook wanneer nieuwkomers zich aandienen. De mogelijke aanwas van nieuwe groepsleden wordt beperkt door de mate van geslotenheid die zich in een groep ontwikkelt. Groepslidmaatschap kan gebonden zijn aan leeftijd, geslacht, etniciteit of aan andere voorwaarden. Sommige groepen hanteren strikte voorwaarden en kennen een strenge selectie ten aanzien van nieuwkomers, met als gevolg dat bepaalde individuen worden uitgesloten van deelname.

Net als de groepsstructuur verandert ook de groepscultuur. De gedeelde ervarings- en belevingswereld van een groep ontstaat in processen waarin de groepsleden samen leren om betekenis te geven aan hun ervaringen en deze te beoordelen. In hun interacties stemmen zij hun ervaringen, ideeën en waardeoordelen op elkaar af. Ze zijn gemotiveerd om tot een gedeelde ervarings- en belevingswereld te komen, omdat ze hun behoeften in de groep beter kunnen bevredigen als ze elkaar enigszins begrijpen. Om aan hun ervaringen betekenis en waardering toe te kennen, kunnen zij zich richten op meerdere culturele oriëntatiesferen (met soms sterk uiteenlopende zienswijzen). Naarmate iemand zich met één bepaalde groep identificeert, is de groepscultuur van die groep bepalend voor de manier waarop hij ervaringen beleeft en beoordeelt.

In het ontwikkelingsproces van een groep (dat mede wordt beïnvloed door de omgeving van de groep zoals we straks zullen zien) bevestigen de groepsleden elkaar in de gedeelde waarden en normen van de groep. Voortbouwend op de oorspronkelijke culturele kenmerken van een groep, worden deze waarden en normen in evaluatieprocessen steeds

³⁹ Het doet enigszins raar aan om een stadium van 'prestatie' en 'productie' te onderscheiden, aangezien het in dit onderzoek uiteindelijk gaat om mensen die deviant gedrag vertonen in groepen, en niet om de prestaties van een voetbalelftal of het functioneren van een bedrijfsafdeling. De begrippen 'prestatie' en 'productie' moeten dan ook breed worden opgevat. Een groepsverband bereikt het stadium van prestatie en productie op het moment dat de betrokkenen ervaren dat hun behoeften worden bevredigd, bijvoorbeeld doordat ze zich erkend en gewaardeerd voelen. In de sociale realiteit schuiven groepsverbanden steeds heen en weer tussen het derde en vierde stadium, waardoor structuur en cultuur van het groepsverband zich voortdurend blijven ontwikkelen om beter aan te sluiten op de interactieve behoeftebevrediging van de betrokkenen.

opnieuw *gereproduceerd*. In de voortdurende reproductie van groepscultuur kunnen telkens weer wijzigingen worden aangebracht in het collectieve weet- en waarderingsbezit van de groep. Nieuwe kenmerken doen hun intrede en kenmerken die niet langer voldoen verdwijnen naar de achtergrond.⁴⁰

Met het uitgangspunt dat groepsvorming het resultaat is van een voortdurend ontwikkelingsproces dat voor het gemak is opgedeeld in vijf kunstmatige stadia, kunnen we veel beter begrijpen en verklaren hoe verschillende soorten groepen ontstaan, veranderen en weer uiteenvallen. Ook is beter te begrijpen hoe en waarom structurele en culturele groepskenmerken vorm krijgen en steeds opnieuw in groepen worden ge(re)produceerd.

Vergissen in de groep

De tweede sociaal psychologische theorie sluit direct aan op de reproductieprocessen in groepen. In deze reproductieprocessen maken groepsleden vaak vergissingen bij het inschatten van gedeelde waarden en normen binnen de groep. Op basis van het doen en laten van andere groepsleden en de onderlinge reacties op elkaars gedrag, schat iemand in welke morele overtuigingen kenmerkend zijn voor de groep. Hij zal zijn gedrag afstemmen op bijbehorende gedragsverwachtingen, ondanks dat de groepswaarden en –normen kunnen afwijken van zijn persoonlijke overtuigingen. In de sociale realiteit van het dagelijks leven ontbreekt vaak duidelijke en onomstreden informatie over wat precies de gedeelde waarden en normen van een groep zijn (met uitzondering van gedragscodes die worden vastgelegd in statuten, etiquetteboeken of huisreglementen). Daarom vertrouwen mensen doorgaans op hun eigen indrukken en maken op basis daarvan een inschatting van wat andere groepsleden denken en voelen. Vervolgens handelen ze in lijn met die inschatting. Het sociale inschattingsvermogen van individuen ten aanzien van wat andere groepsleden vinden en ervaren, blijkt in werkelijkheid verre van betrouwbaar.⁴¹

Individen vergissen zich door de overeenkomsten en verschillen tussen zichzelf en de andere groepsleden verkeerd in te schatten. In de sociale psychologie staat dit fenomeen bekend als ‘meervoudige onwetendheid’ (pluralistic ignorance).⁴² Als iemand ervan overtuigd is dat zijn persoonlijke opvattingen en gevoelens anders zijn dan die van de meeste van zijn groepsleden, denkt hij vaak daarin een uitzondering op de regel te zijn. Zijn vergissing bestaat eruit dat hij inschat dat de persoonlijke overtuigingen van de meerderheid van de andere groepsleden wel overeenstemmen met de veronderstelde groepscultuur. De meeste van groepsleden kunnen privé andere waarden en normen omarmen, maar zolang zij niet weten dat de rest er ook anders over denkt, zullen zij hun gedrag blijven afstemmen op de gedragsverwachtingen die binnen de groep worden uitgedragen. Hierdoor kan groepsgedrag sterk afwijken van wat de meerderheid van de groepsleden persoonlijk acceptabel of wenselijk zou achten.

⁴⁰ De ontwikkelingsprocessen waarin groepsleden de structuur en cultuur van hun groep (re)produceren, resulteren in meer stabiliteit, een effectievere communicatie binnen de groep en toenemende wij-zij gevoelens. Een groepslid kan deze ontwikkelingen als positief ervaren, maar het tegenovergestelde is ook denkbaar. De onderlinge machtsverhoudingen en de verwachtingen ten aanzien van elkaars gedrag, komen vaster te liggen dan voorheen. De mogelijkheden nemen toe om sociale controle uit te oefenen en sancties te verbinden aan het niet voldoen aan de gedragsverwachtingen. De groepsleden kunnen deze toegenomen controle en (informele) sanctionering als negatief ervaren. Als de opgelegde druk hen teveel wordt, zullen ze de groep verlaten.

⁴¹ Schanck 1932; Katz & Schank 1938; Matza 1964; Latané & Darley 1968; Korte 1972; Bosari & Carey 2003

⁴² Allport 1933; Miller & McFarland 1987; Miller & Prentice 1994; Prentice & Miller 1996

Het begrip ‘pluralistische onwetendheid’ is een verwarrend begrip (Prentice & Miller 1996: 161). De groepsleden denken juist wel te weten wat de andere groepsleden denken en voelen, maar vergissen zich daarin. Ook verwijst het begrip niet naar een onwetendheid die pluralistisch is, aangezien het een verkeerde inschatting betreft van het individu over de meerderheid. Vandaar dat in dit onderzoek de voorkeur wordt gegeven aan het begrip ‘vergissing over het collectief’.

Onderzoek naar opvattingen van studenten over overmatig alcoholgebruik op de campus bieden een duidelijk voorbeeld van ‘pluralistic ignorance’.⁴³ Studenten schatten hun persoonlijke normen en waarden conservatiever in dan die van hun medestudenten, ook al vertonen zij hetzelfde gedrag in elkaars aanwezigheid. Er bestaat een systematische discrepantie tussen wat deze studenten persoonlijk vinden van overmatig alcoholgebruik in hun sociale omgeving, en hun inschattingen van de mate waarin andere studenten instemmen met uitbundig drinkgedrag. Met betrekking tot overmatig alcoholgebruik op de campus geven studenten aan dat zij er zelf meer problemen mee hebben, dan de andere studenten. Zij schatten in dat die andere studenten zich allemaal prettiger voelen bij de groepsnormen omtrent drankgebruik en dat deze opvattingen universeel door hen worden gedeeld. Studenten geloven dus dat er veel meer algemene steun bestaat voor overmatig drankgebruik, dan er in werkelijkheid is.

De vergissingen die groepsleden maken over het doen en laten van de groep kunnen onder verschillende omstandigheden ontstaan. Zo kunnen groepsleden zich conformeren aan de (vermeende of expliciet) gearticuleerde normen van een kleine minderheid binnen de groep. Als de meerderheid zou beseffen dat de meeste van hen geen voorstander is van de gedeelde norm, zouden ze wellicht anders handelen.⁴⁴ Het kan daarentegen ook zijn dat het imago van een groep voldoende is om deze vergissing te begaan. In dat geval baseren de groepsleden hun inschatting van wat anderen zullen denken of voelen op prototypische opvattingen die vast lijken te zitten aan de identiteit van de groep.⁴⁵ Een derde mogelijkheid is dat er sprake is van ‘vertraagd’ groepsgegedrag. In dit geval zijn de persoonlijke opvattingen van de meeste groepsleden in de loop der tijd veranderd ten opzichte van een oorspronkelijk gedeelde norm, maar zijn ze ten onrechte van mening dat dit bij de meeste andere groepsleden nog niet het geval is. De vertraging zit in het feit dat de groepsleden hun handelen blijven afstemmen op de verouderde norm, ook al wordt deze door geen van de groepsleden privé nog geaccepteerd.⁴⁶

De achterliggende motivatie die ervoor zorgt dat groepsleden zich vergissen in wat de meeste groepsleden persoonlijk vinden en ervaren, ligt in de angst voor het voelen van ‘sociale pijn’: de onprettige gevoelens van schaamte over zwakheid, domheid, onvermogen of andere aspecten van een negatief zelfbeeld. Opvallend genoeg bedenken groepsleden vaak niet dat de andere groepsleden net zo bevreesd zijn voor negatieve reacties van anderen en dat ook zij groepsgegedrag vertonen dat mogelijk indruist tegen hun persoonlijke opvattingen. De meeste mensen veronderstellen dat zij zelf meer gebukt gaan onder die tegenstrijdige gevoelens. Deze veronderstelling draagt bij aan de vergissing dat de privé opvattingen van de meeste andere groepsleden wel in overeenstemming zouden zijn met de vermeende groepsnorm en dat zij uit persoonlijke overtuiging instemmen met het groepsgegedrag.⁴⁷ Hij zal het eventuele zwijgen of niet-handelen van andere groepsleden dan ook eerder opvatten als bewijs van die persoonlijke instemming met de groepsnorm, dan als een indicatie dat het zwijgende of passieve groepslid moeite heeft met wat zich afspeelt. Deze dynamiek kan de vorm aannemen van een zichzelf versterkende ‘spiraal van zwijgen’ (spiral of silence)⁴⁸: een groepslid interpreteert het zwijgen of niet-handelen van andere groepsleden als goedkeuren en

⁴³ Prentice & Miller 1996; Borasi & Carey 2003

⁴⁴ Katz & Schank 1938

⁴⁵ Prentice & Miller 1994; Postmes, Haslam & Swaab 2005

⁴⁶ O’Gorman 1986

⁴⁷ In de reacties van groepsleden kan een onderscheid worden gemaakt in uiterlijke en innerlijke instemming (Kiesler & Kiesler 1970; Warr 2002). Wanneer sprake is van uiterlijke instemming dan neemt het openlijke gedrag van de groepsleden steeds meer de vorm aan van het gedrag waarvan de groepsleden denken dat het bij de groep hoort. In het geval van innerlijke instemming schuiven de eigen opvattingen van groepsleden op richting de heersende opvattingen binnen de groep.

⁴⁸ Noelle-Neumann 1984

houdt zijn persoonlijke gedachten en gevoelens angstvallig verborgen uit vrees voor negatieve reacties door ook te zwijgen en niet in te grijpen.

De manier waarop mensen zich vergissen in de groep maakt inzichtelijk hoe en waarom inschattingfouten ertoe leiden dat binnen een groep deviant gedrag wordt vertoond. De groepsleden denken dat alle anderen dit wenselijk achten, terwijl de meerderheid of zelfs iedereen daar persoonlijk heel anders over kan denken. Op die wijze kunnen groepsleden zich onnodig onder druk gezet voelen door de meerderheid om zich deviant te gedragen. Ook kan iemand ten onrechte denken dat de meerderheid van de groep achter degene staat die expliciet druk op anderen uitoefent om deviant gedrag te vertonen.

Processen tussen groepen

De derde theorie die als aanvulling van belang is voor dit onderzoek betreft de *sociale identiteitstheorie* van Tajfel en John Turner (1979, 1986). Met behulp van deze theorie is te verklaren hoe reacties uit de sociale omgeving van invloed zijn op de ontwikkeling van groepen (met name op het ontstaan van deviante waarden) en op de processen van gedragsafstemming daarbinnen (in het bijzonder op het ondervinden van groepsdruk). In de theorie wordt uitgegaan van het belang dat groepsleden hechten aan de 'sociale identiteit' van hun groep, oftewel hun groepsidentiteit. De groepsidentiteit is het deel van het antwoord op de vraag: 'Wie ben ik?', dat bestaat uit het antwoord op de vraag: 'Wie zijn wij?' Deze identiteit drukt uit bij wat voor soort mensen hij hoort en past. Het individu ontleent zijn groepsidentiteit aan de gedeelde ervaringen, betekenissen en morele overtuigingen van zijn groep.

De sociale identiteit geeft ook uitdrukking aan de waarde van de groep. Die waarde wordt bepaald door onderlinge vergelijking en beoordeling van contrasterende of rivaliserende groepen (waaronder autoriteiten of een groep gezagsgetrouwen).⁴⁹ De waarde van een groep wordt onder meer bepaald aan de hand van de positieve of negatieve reacties van deze buitenstaanders op het handelen van de eigen groepsleden. Reacties van buitenaf geven aan hoeveel waardering een groep krijgt en hoe succesvol de groep is in vergelijking met andere groepen. De groep die beter presteert, meer aanzien geniet, over meer middelen beschikt of op een andere manier als succesvoller wordt beschouwd, heeft een groepsidentiteit met meer waarde. In contrast met andere groepen beschikken de leden van deze groep over een 'positieve sociale identiteit', of met andere woorden over *positieve groepsidentiteit*.

Aangezien iemand voor de bevestiging van zijn zelfbeeld emotioneel afhankelijk is van zijn groep en van de waarde die door buitenstaanders wordt toegekend aan het lidmaatschap van deze groep, wil hij het liefst bij een succesvolle groep horen. Deze emotionele afhankelijkheid verklaart waarom groepsleden altijd zullen streven naar een positieve groepsidentiteit.⁵⁰ De wens om bij de succesvolle groep te horen en zich als groep positief te onderscheiden van andere groepen, leidt tot een zekere mate van rivaliteit tussen groepen.⁵¹

Leden van een groep die een lage status heeft, voelen zich achtergesteld bij andere groepen en ervaren dat hun groep minder waard is. Afhankelijk van of ze dit verwachten of (on)rechtvaardig vinden, zal het negatieve beeld van hun groep doorwerken in hun negatieve

⁴⁹ Tajfel 1978, 1981

⁵⁰ Tajfel & Turner 1979, 1986; Jackson et al. 1996; Brown 2000

⁵¹ In het verlengde van de rivaliteit ligt discriminatie. Wanneer mensen worden ingedeeld in arbitraire groepen tijdens sociaal-psychologische experimenten, blijkt louter de willekeurige indeling van mensen voldoende voor de ontwikkeling van collectieve identiteiten, processen van sociale identificatie, het toekennen van waarde aan de eigen groep en de andere groep. Deze processen kunnen uitmonden in (sterke) groepsrivaliteit of discriminatie.

zelfbeeld. Het kan gevoelens van verdriet, angst en woede oproepen. Leden van groepen met een lage status hebben een *negatieve groepsidentiteit* met schadelijke gevolgen voor de persoonlijke identiteit.⁵²

Het deel van hun zelfbeeld dat groepsleden aan hun groepslidmaatschap ontleen, staat onder druk van afkeurende reacties die de waarde van hun groep verminderen. De mate waarin zij zich door afkeurende reacties laten beïnvloeden, is afhankelijk van hoe sterk zij zich met de groep identificeren en van het persoonlijke belang dat ze hechten aan hun deelname. Voelt iemand weinig betrokkenheid en hecht hij weinig belang aan zijn deelname, dan is sprake van *zwakke* identificatie. Hij ervaart wel dat externe druk op de groep wordt uitgeoefend door andere groepen, maar zijn motivatie om zich te conformeren aan de eigen groep wordt niet zozeer beïnvloed. Wanneer sprake is van *sterke* identificatie ervaart iemand wel een sterke motivatie om zijn gedrag aan de eigen groep aan te passen. Dit wordt echter niet ervaren als een toegenomen groepsdruk vanuit de eigen groep, maar als een reactie op de druk die van buiten de groep komt. Het groepslid denkt dat hij zelf graag wil doen wat zijn groep van hem verwacht.

Hoe groepsleden omgaan met een negatieve groepsidentiteit en externe druk op de groep, is niet alleen afhankelijk van hoe zwak of sterk zij zich identificeren met de groep. In het geval van zwakke identificatie en een negatieve groepsidentiteit, hangt de reactie ook af van hun *individuele sociale mobiliteit*. Als iemand zelf kan bepalen of hij er nog bij wil horen, dan kan uit eigen beweging de groep verlaten door zichzelf simpelweg niet meer tot de groep te rekenen (en aansluiting te zoeken bij een andere groep met een hogere sociale status). Omdat de negatieve groepsidentiteit dan geen betrekking meer heeft op zijn zelfbeeld, valt de druk van buitenaf op zijn zelfbeeld weg.

Groepsgrenzen kunnen daarentegen ook ondoordringbaar (impermeabel) zijn. De groepsidentiteit is dan een onlosmakelijk deel van het zelfbeeld van de groepsleden. Zij worden bestempeld als groepsleden ongeacht wat zij daar zelf van vinden. In geval van een negatieve groepsidentiteit en ondoordringbare groepsgrenzen, kan een groepslid zich niet uit eigen beweging aan het toegeschreven groepslidmaatschap onttrekken. Omdat anderen hem als een groepslid zullen blijven behandelen, is de groep verlaten geen mogelijkheid. In dit geval moet hij op zoek naar andere oplossingen om de druk van buitenaf op zijn zelfbeeld te verminderen. Hij heeft daarvoor verschillende mogelijkheden.

Een eerste mogelijkheid is dat hij zich bij de situatie neerlegt en lijdzaam zijn negatieve emoties ondergaat. Een andere mogelijkheid is dat hij tracht om in zijn geest afstand te nemen van de groep door zijn identificatie af te zwakken. Hij zal dan proberen over de groep te denken in termen van 'zij' in plaats van 'wij'.⁵³ Als iemand zich niet bij de situatie wil of kan neerleggen en niet in staat is om psychologisch afstand te nemen van de groep, dan kan hij verder nog proberen om gezamenlijk een veranderingsproces in gang te zetten.⁵⁴ In dat proces proberen de groepsleden zich gezamenlijk positief te onderscheiden van andere groepen om zo alsnog te kunnen beschikken over een positieve groepsidentiteit of tenminste de druk op hun zelfbeeld te verminderen.

⁵² Dit wordt in de sociale psychologie aangeduid met het begrip 'inter-groep relatieve deprivatie' (Walker & Smith 2002). Naast deze vorm van relatieve deprivatie worden ook onderscheiden: 'intra-persoonlijke deprivatie' (als iemand zichzelf vergelijkt met het ideaalbeeld van zijn leven) en 'inter-persoonlijke relatieve deprivatie' (als iemand zichzelf vergelijkt met andere mensen aan de hand van bepaalde criteria).

⁵³ Dit proces wordt aangeduid met het begrip 'cutting off reflected failure' (Cialdini et al. 1976; Wann et al. 1995). Het tegenovergestelde daarvan is 'basking in reflected glory': door zichzelf meer met een groepsverband te identificeren en vaker te denken in termen van 'wij' in plaats van 'zij', kan iemand een positiever zelfbeeld ervaren wanneer de groep succesvol handelt.

⁵⁴ Dit veranderingsproces staat bekend als een proces van 'sociale creativiteit' (Tajfel & Turner 1979, 1986; Jackson et al. 1996).

Op welke manier de groepsleden collectief dit doel proberen te bereiken, hangt ervan af of zij het terecht vinden dat hun groep een lage sociale status heeft en of zij verandering mogelijk achten. Als de lage sociale status van de groep aanvechtbaar is, zullen de groepsleden alles in het werk stellen om de groep sociaal te laten stijgen, bijvoorbeeld door middel van een revolutie. Wordt de status van de groep daarentegen als stabiel of legitiem opgevat, dan hebben de groepsleden de mogelijkheid om een positieve groepsidentiteit te ervaren door zich te vergelijken met groepen die nóg lager in aanzien staan (zie ook noot 54). Een laatste mogelijkheid is dat ze onderling groepseigen waarden en normen, die afwijken van de groepen waarmee zij (negatief) worden vergeleken, gaan opwaarderen. Door hun deviante groepswaarden belangrijker te maken dan de conventionele waarden van de contrasterende groep, levert een vergelijking met deze groep hun alsnog een positieve groepsidentiteit op.

Deze gezamenlijke pogingen binnen de groep om druk van buitenaf op het zelfbeeld te verminderen, beïnvloeden processen van gedragsafstemming binnen de groep en het ondervinden van groepsdruk. De groepsleden raken sterker gemotiveerd om hun gedrag af te stemmen op de waarden en normen van de groep om alsnog een positieve groepsidentiteit te creëren. Bovendien neemt de druk toe omdat er meer op het spel lijkt te staan. Dankzij deze theorie is het mogelijk te begrijpen welke gevolgen negatieve reacties op het gedrag van een beperkt aantal groepsleden hebben voor de groepsidentiteit en het zelfbeeld van alle groepsleden, en voor de groepsdruk waaraan zij worden blootgesteld. In het geval van groepen met deviante groepswaarden en –normen kunnen hierdoor versterkingen optreden in de ontwikkeling van deviant gedrag in groepsverband.

Indelingsprocessen

De vierde theorie die van belang is voor dit onderzoek moet verklaren waarom iemand zichzelf bij een groep indeelt of door anderen als een groepslid wordt bestempeld. De *zelf-categorisatietheorie* van John C. Turner (1985, 1987, 1999) verklaart hoe en waarom iemand zichzelf bij een bepaalde groep (categorie) indeelt of daar door anderen toe wordt gerekend, en wat daarvan de gevolgen zijn voor sociale beïnvloeding.⁵⁵ De theorie over ‘zelf-categorisatie’ maakt duidelijk wat er gebeurt als iemand wel of niet vrij is om zichzelf tot bepaalde groepen te rekenen. De mate waarin iemand zich met een groep zal identificeren en hoeveel druk hij ondervindt om zijn gedrag op deze groep af te stemmen, is afhankelijk van de mate van keuzevrijheid om zich met een groep te identificeren en de alternatieven die hem voor ogen staan.

De indeling (categorisatie) in groepen kan bewust of onbewust plaatsvinden, en voor kortere of langere tijd van kracht zijn. Soms hoeft een individu niets te doen om zichzelf bij een groep in te delen. Zo is het bijvoorbeeld vanzelfsprekend om lid te zijn van een familie. Om bij andere groepen te horen moet iemand echter bewust kiezen om zichzelf bij een groep in te delen. Het kan ook zijn dat andere mensen hem tot de groep rekenen zonder dat hij een keuze heeft. Een voorbeeld van zo’n toegeschreven groepslidmaatschap is iemand die vanwege zijn etnische afkomst wordt bestempeld als ‘allochtoon’, ongeacht of deze persoon zichzelf tot deze ‘groep’ wil rekenen of niet.

De processen waardoor iemand zichzelf met een groep gaat identificeren, spelen zich enerzijds af op het persoonlijke niveau (Hoor ik bij deze groep? Wat voor een persoon ben ik in deze groep?). Anderzijds spelen deze processen zich af op het sociale niveau (Wat zijn wij voor een groep? Waarin onderscheiden wij ons van andere groepen?). Als iemand zich met een groep identificeert – uit vrije wil en/of gedwongen door anderen – dan wordt zijn

⁵⁵ Turner, Sanchdev & Hogg 1983; Turner et al. 1994

zelfbeeld afhankelijk van de groep. Sociaal-psychologen zien dit als een proces van 'saillant' worden (op de voorgrond treden) van de groepsidentiteit. Naarmate de persoon zich sterker identificeert met één bepaalde groep, raken collectieve identiteiten van andere groepen waar hij mogelijk ook bij hoort meer op de achtergrond. Ook de groepsnormen die bij die andere groepen horen, zijn (tijdelijk) niet meer van belang.

Het groepsproces waarin een groepsidentiteit op de voorgrond treedt, kent *cognitieve*, *affektieve* en *evaluatieve* aspecten. Identificatie met een groep leidt tot het individuele besef van groepslidmaatschap en bewustwording van een groepsidentiteit. Omdat het beeld van de groep een onderdeel gaat uitmaken van iemands zelfbeeld, krijgt deelname tevens een emotionele betekenis (zoals gevoelens van trots of schaamte). Een groepslid taxeert soms of deelname aan andere groepen hem meer te bieden heeft. Als hij toegang heeft tot alternatieve groepen die meer opleveren, dan kan hij zich daarmee gaan identificeren. Hij zal waarschijnlijk ophouden zichzelf nog als een lid van de oorspronkelijke groep te zien.

Iemand kan zich slechts met een groep identificeren als deze bij hem past en toegankelijk voor hem is. Een groep past bij iemand als de verschillen tussen hem en de groepsleden niet te groot zijn. Een groep is toegankelijk voor wie over de vereiste lichamelijke en geestelijke vermogens beschikt. Tevens moeten potentiële groepsleden bereid en in staat zijn om hun gedrag voldoende af te stemmen op de groepsnormen.

Wanneer iemand zich met een passende en toegankelijke groep gaat identificeren, treedt de groepsidentiteit van die groep meer naar de voorgrond in zijn zelfbeeld. Hij gaat zich ook meer richten op de verwachtingen van de andere groepsleden. Binnen de groep voltrekt zich een proces van *homogenisering*.⁵⁶ De groepsleden gaan steeds meer op elkaar lijken en vereenzelvigen zich steeds sterker met enkele gemeenschappelijkheden die ze positief waarderen.⁵⁷ Daarbij verandert het beeld dat groepsleden hebben van elkaar en van elkaars gedrag. Het beeld van buitenstaanders en van andere groepen in de omgeving verandert ook en wordt eveneens homogeen. Het wordt soms homogener dan dat van de eigen groep. De neiging ontstaat om buitenstaanders te benadelen en de eigen groepsleden voor te trekken.

De groepsprocessen waarin deze wij/zij-verhoudingen ontstaan, kunnen worden versneld en versterkt. Wij/zij-verhoudingen worden versneld en versterkt door de *fysieke aanwezigheid* van andere groepsleden in de directe omgeving en van buitenstaanders uit een contrasterende of rivaliserende groep. Iemand zal zich verder sneller en sterker met een groep identificeren als zijn lidmaatschap afhangt van *uiterlijke herkenbaarheid* (zoals huidskleur, symbolen of uniforme kleding) en als de groep wordt bestempeld als een *minderheid*. Ook identificeert een individu zich sneller en sterker met een groep wanneer sprake is van een *concreet conflict* met een groep buitenstaanders.⁵⁸

⁵⁶ Hinkle & Schopler 1986; Brewer 1999; Pickett & Brewer 2001

⁵⁷ Naast een proces van homogenisering kan nog een tegenovergesteld effect optreden wanneer de identiteit van een groep op de voorgrond treedt in het zelfbeeld van een groepslid. Hij kan zich bedreigd voelen in de wijze waarop hij zichzelf als uniek persoon onderscheidt van andere mensen. Zijn persoonlijke *distinctiviteit* komt in het geding. In de optimale distinctiviteitstheorie wordt gesteld dat mensen weliswaar op rationele en emotionele gronden bij groepen willen horen, maar dat zij ook een beetje uniek willen blijven om het gevoel te kunnen behouden zichzelf te zijn (Brewer 1991; Hornsey & Jetten 2004). Mensen die dit probleem ervaren, identificeren zich bij voorkeur met kleine en uitzonderlijke groepen (zoals minderheden, alternatieve subculturen en 'underground'-stromingen), of moeilijk toegankelijke en exclusieve groepen (zoals een 'incrowd' of een elite binnen een groter geheel).

⁵⁸ In theorie kunnen nog twee andere factoren van invloed zijn op de sterkte van processen van sociale identificatie. *Culturele diversiteit* tussen groepsverbanden maakt aannemelijk dat het verloop van de processen zou kunnen verschillen in hevigheid, wanneer zou blijken dat in sommige culturen meer waarde wordt gehecht aan de groepsidentiteit (in verhouding tot de persoonlijke identiteit), dan in andere culturen. De mogelijkheid van culturele verschillen is daarentegen niet in te passen in een algemeen 'waardevrij' model over groepsdynamiek en gedragsafstemming, en bovendien blijven de vermeende verschillen volgens deze zienswijze onverklaard. Ook *individuele verschillen* tussen personen binnen groepsverbanden kunnen een verschil uitmaken, als

Hoezeer een groepslid de neiging heeft om de wij-groep te bevoorstellen en zij-groep te benadelen, is afhankelijk van hoe sterk hij zich identificeert met zijn eigen groep. Zijn identificatie met de groep hangt samen met zijn keuzevrijheid. Als hij in zijn sociale omgeving niet of nauwelijks kan kiezen uit alternatieve groepen die hem evenveel of nog meer opleveren, zal hij relatief veel belang hechten aan het lidmaatschap van de groep en zich daarmee sterk identificeren. Naarmate iemand zich sterker met de groep identificeert, is zijn zelfbeeld ook emotioneel meer afhankelijk van de waardering die hij van de groepsleden krijgt. Hij zal sterker de aandring voelen om zich te conformeren aan de gedeelde waarden en normen (zonder dat sprake hoeft te zijn van een bewust ervaren groepsdruk).

Met behulp van deze laatste theorie kunnen we verklaren hoe en waarom iemand met bepaalde mensen wel en met anderen niet een groep zal vormen. Niet alleen is de samenstelling van groepen daardoor beter te begrijpen. Ook is te verklaren waarom identificatie met sommige groepen ertoe kan leiden dat individuen een sterke wens voelen om te voldoen aan de gedragsverwachtingen van andere groepsleden. Zelf zullen de groepsleden deze groepsdruk om te voldoen aan de verwachtingen van de andere groepsleden, vaak niet bewust als druk ervaren.⁵⁹ Eerder zullen zij in de veronderstelling verkeren dat ze handelen uit vrije wil. De druk die van buiten op de groep wordt uitgeoefend wordt wel bewust ervaren.

3.3 Slot

Alvorens in het concluderende hoofdstuk een theoretisch antwoord te formuleren op de probleemstelling van dit onderzoek over de werking van groepsdruk op deviant gedrag in groepsverband, wordt aan het einde van dit hoofdstuk het voorafgaande kort samengevat in een theoretisch model over groepsprocessen en groepsdruk. In dat model worden de vragen beantwoord die nog openstonden in de criminologische theorievorming.

Iemand vormt een groep met anderen of sluit zich aan bij een reeds bestaande groep, omdat hij bepaalde interactieve behoeften wil bevredigen. Daarnaast kan het zijn dat hij tegen zijn wil door buitenstaanders bij een groep wordt ingedeeld op basis van enkele kenmerken. Eenmaal onderdeel van de groep zullen alle groepsleden hun gedrag op elkaar afstemmen om de groep goed te laten functioneren. In de ontwikkeling van de groep ontstaan structurele en culturele groepskenmerken, waarbij de reacties van buitenaf op de groep een belangrijke rol spelen op het ontwikkelingsproces.

Door hun gedrag aan elkaar aan te passen bevestigen individuele groepsleden het bestaan van sociale posities in de groep en gedeelde waarden. Ze stemmen hun gedrag af op elkaar omdat zij dan gemakkelijker hun behoeften kunnen bevredigen in de groep. Dat kan onder meer betekenen dat groepsleden door deel te nemen aan de groep, opeens nieuwe mogelijkheden zien om met deviant gedrag behoeften te bevredigen, waaronder erkenning krijgen van andere groepsleden. In die zin is sprake van facilitatie van deviant gedrag: deelname aan de groep maakt het gemakkelijker om deviant gedrag te vertonen aangezien de groep de gelegenheid en voorbeelden biedt en binnen de groep bovendien positief wordt gereageerd op het gedrag.

Groepsleden vertonen deviant groepsgedrag echter niet altijd uit hun vrije wil. Eenmaal deel van de groep gaat de groepsidentiteit deel uitmaken van het zelfbeeld van het

sommige individuen op basis van hun persoonskenmerken meer waarde blijken te hechten aan hun groepsidentiteit dan anderen. We kunnen ervan uitgaan dat individuele verschillen een versterkende of verzwakkende rol spelen in groepsprocessen omdat verschil kan optreden in hoe sterk een persoon bepaalde interactieve behoeften ervaart. Waarom deze verschillen ontstaan en welke factoren daarop van invloed zijn, valt buiten de reikwijdte van deze sociaal-wetenschappelijke studie.

⁵⁹ Reicher 1996

individue. Wanneer iemand het gevoel heeft bij de groep te horen, dan komt die groepsidentiteit naar voren in de manier waarop hij naar zichzelf kijkt en zichzelf waardeert. De reacties van andere groepsleden hebben dan een invloed op zijn zelfbeeld. Wanneer groepsleden positief reageren op zijn gedrag, voelt dit goed aan. Negatieve reacties doen pijn en veroorzaken gevoelens van verdriet en schaamte. Wanneer iemand niet uit vrije wil deviant gedrag vertoont, maar zijn gedrag afstemt op de verwachtingen van de groep (voornamelijk om negatieve reacties te voorkomen), is er sprake van groepsdruk. Daarbij kan een individu zich gemakkelijk vergissen in de groep. Hij neemt dan ten onrechte aan dat de ‘deviante’ gedragsverwachtingen van de groep die indruisen tegen zijn persoonlijke opvattingen, door de meerderheid van de groepsleden wordt gedeeld.

Iemand kan blootgesteld worden aan impliciete of expliciete groepsdruk. In het geval van *impliciete* groepsdruk wordt niemand openlijk door een of meerdere groepsleden onder druk gezet door middel van uitgesproken normen en sancties. Om bij de groep te horen neemt een persoon het gedrag over dat hij bij anderen ziet. Daarbij denkt hij dat hij uit vrije wil handelt. Het is ook mogelijk dat hij de impliciete groepsdruk iets bewuster beleeft in de vorm van angstgevoelens. In dat geval heeft iemand het vermoeden dat binnen de groep bepaalde gedragsverwachtingen heersen. Hij handelt naar deze inschatting uit angst voor negatieve reacties. Niemand van de groep heeft gezegd dat hij zo moest handelen, maar zijn gevoel zegt hem dat hij geen keuze heeft omdat hij anders het risico zou lopen om gepest of buitengesloten te worden. Dit gevoel kan sterker worden naarmate de groep belangrijker is voor de persoon. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer sterke wij-zij verhoudingen de identificatie met de groep aanwakkeren of wanneer negatieve reacties van buitenaf op de groep waartoe iemand (ongeacht zijn wil) wordt gerekend, het zelfbeeld onder druk zetten. In dergelijke situaties zal een individu sterker gemotiveerd raken om met deviant gedrag te scoren bij zijn groepsleden, als dat gedrag onderdeel is geworden van de gedeelde groepsnormen.

Als een of meerdere groepsleden duidelijk de gedragsverwachting uitspreken dat iemand (deviant) gedrag moet vertonen en daaraan gevolgen verbinden, is sprake van *expliciete groepsdruk*. Iemand krijgt dan de opdracht om iets te doen in ruil voor een beloning of op straffe van een sanctie. De gevolgen kunnen positief of negatief worden geformuleerd. Zo kan iemand te horen krijgen dat hij iets deviants moet doen om hogerop te komen. In andere gevallen wordt groepsdruk uitgeoefend met een negatieve formulering. Dan hoort iemand dat hij gepest, bestolen of geslagen zal worden of zelfs uit de groep wordt gezet, als hij niet doet wat hem wordt opgedragen. Naast het belang van de groep voor het individu dat impliciete groepsdwang kan versterken, wordt de sterkte van zulke expliciete groepsdruk ook beïnvloed door sociale posities van de groepsleden die de druk uitoefenen, de ernst van de sanctie waarmee wordt gedreigd en de onvermijdelijkheid daarvan. Bovendien is van groot belang of de persoon die onder druk wordt gezet, rugdekking krijgt van andere groepsleden of dat zij (zwijgend) instemmen met degene die de norm formuleert.⁶⁰

Hoe en waarom groepsleden groepsdruk ondervinden is niet alleen afhankelijk van processen die zich *binnen* de groep afspelen. Ook processen *tussen* de groep en andere groepen of de overkoepelende samenleving, spelen een belangrijke rol. Wanneer van buitenaf druk wordt uitgeoefend op de groep in de vorm van negatieve reacties of concrete aanvaringen met buitenstaanders, is er een kans dat de gelederen zich sluiten—met name als hun groepslidmaatschap sterk verankerd is. Binnen de groep zullen de groepsleden dan sterker gemotiveerd raken om hun gedrag aan te passen aan de groepswaarden en -normen (ook al zijn zij zich niet bewust van de onderlinge druk die zij daarbij ondervinden). Ook zullen ze sterker gemotiveerd raken om elkaar te bevestigen in de meerwaarde van hun deviante

⁶⁰ O.a. Asch 1955; Milgram 1963.

groepscultuur ten opzichte van de conventionele cultuur van andere groepen of van de dominante samenleving. Op die manier creëren zij gezamenlijk alsnog een positieve groepsidentiteit en kunnen zij de druk op hun zelfbeeld als groepslid van een gestigmatiseerde groep verminderen. Wanneer de druk van buitenaf wordt opgevoerd zullen de groepsleden binnen de groep (al dan niet onbewust) enerzijds aan meer impliciete groepsdruk worden blootgesteld. Anderzijds zullen de groepsleden die expliciete groepsdruk uitoefenen op anderen binnen de groep meer zeggenschap kunnen ontlenen aan de bedreigende situatie waarin zij zich gezamenlijk bevinden.

4 Uit de greep van de groep

4.1 Een antwoord op groepsdruk

Wat is groepsdruk? Hoe werkt groepsdruk? En is het mogelijk om groepsdruk (van buitenaf) te beïnvloeden? In dit hoofdstuk worden deze algemene kwesties beantwoord aan de hand van de acht onderzoeksvragen. Het theoretisch model over groepsdruk uit het voorgaande hoofdstuk biedt daarvoor de mogelijkheid. Voortschrijdend inzicht leert dat sommige vragen uitvoeriger of eenduidiger kunnen worden beantwoord dan andere. Toch zullen alle vragen hieronder worden behandeld. Op basis van de antwoorden kunnen we beter begrijpen en verklaren waarom mensen die groepsdruk ondervinden zowel prosociaal als antisociaal of deviant gedrag kunnen vertonen. Tevens gaan we in op mogelijkheden om groepsdruk te verminderen bij het individu, binnen de groep of buiten de groep.

4.2 Wat is groepsdruk?

Mensen worden lid van een groep omdat zij bepaalde behoeften voelen die zij niet alleen kunnen bevredigen. Ze hebben voedsel, beschutting, bescherming, affectie, kennis en sturing nodig. Om in deze noodzakelijke sociale bestaansvoorwaarden te kunnen voorzien zijn ze afhankelijk van andere mensen, daarom vormen ze groepen of sluiten ze zich aan bij reeds bestaande groepen. Voor de ontwikkeling van een groep is het van belang dat de groepsleden hun gedrag op elkaar afstemmen. Alleen zo kan de groep functioneren en kunnen de groepsleden in deze setting vinden wat ze nodig hebben. In die zin is elk groepslid gemotiveerd om zijn gedrag uit vrije wil aan te passen aan de normen van de groep. Mensen die lid zijn van een groep handelen echter niet alleen uit vrije wil. Groepsleden worden tot op zekere hoogte ook blootgesteld aan groepsdruk.

Groepsdruk is de druk die groepsleden ondervinden om hun gedrag af te stemmen op wat zij inschatten dat de normen van de groep zijn. Het kan zijn dat het gedrag waarvan zij denken dat het binnen de groep als wenselijk of gepast wordt beschouwd, afwijkt van wat zij persoonlijk als zodanig beschouwen. Ook is het mogelijk dat andere groepen en/of de overkoepelende samenleving het gedrag afkeuren en als deviant bestempelen. Groepsleden kunnen op verschillende manieren groepsdruk ondervinden om bepaald gedrag te vertonen. Daarbij is het de vraag in hoeverre iemand zich bewust is van de groepsdruk waaraan hij is blootgesteld. Een andere vraag is in hoeverre gedragsverwachtingen en sancties die daaraan zijn verbonden, expliciet worden gemaakt binnen de groep.

De eerste vorm van groepsdruk die iemand kan ondervinden is *onbewuste aanpassing*. De persoon wil bij de groep horen. Hij vindt het belangrijk om te worden geaccepteerd en wil liever positieve reacties ontvangen van de andere groepsleden dan negatieve. Zijn manier van zich gedragen en presenteren verandert onder invloed van de manier waarop meeste andere groepsleden zich gedragen en presenteren (waaronder hun taalgebruik, lichaamshouding, kleding en andere kenmerken uit de groepscultuur). Hij past zich aan de groep aan, maar ervaart zijn conformistische gedrag niet bewust als een aanpassing die plaatsvindt onder groepsdruk. Hij denkt dat hij zijn gedrag uit vrije wil verandert.

De tweede vorm van groepsdruk is *impliciete groepsdruk*. Niemand spreekt een precieze gedragsverwachting uit waaraan het individu moet voldoen. Niemand dreigt met een specifieke sanctie indien hij in gebreke zou blijven. Toch heeft het individu het gevoel dat de groep iets van hem verlangt. Als groepslid is zijn zelfbeeld deels afhankelijk van hoe de andere groepsleden op hem reageren. Hij is bang dat er negatief zal worden gereageerd als hij

niet voldoet aan bepaalde gedragsverwachtingen. Wat de andere groepsleden wenselijk of gepast achten, leidt hij af uit hoe zij zich gedragen en op elkaars gedrag reageren. Het maakt niet uit of zijn inschatting van wat de andere groepsleden goed of slecht gedrag vinden, ook werkelijk klopt. Hij zal simpelweg handelen naar zijn inschatting van wat zij van zijn gedrag zullen vinden. Zijn inschatting kan zijn dat gedrag dat buiten de groep wordt beschouwd als deviant, binnen de groep wordt gewaardeerd als positief en gepast. In dat geval is de kans groot dat hij deviant gedrag zal vertonen. Ondanks dat de groepsnormen en de sancties nog niet geheel expliciet zijn, stemt het individu zijn gedrag al iets bewuster af op de groep dan in het geval van onbewuste afstemming. Hij ervaart de impliciete groepsdruk in de vorm van latente of bewust beleefde angstgevoelens, bijvoorbeeld de angst om te worden buitengesloten.

De derde vorm van groepsdruk is *expliciete groepsdruk*. In dit geval conformeert een persoon zich aan de normen van de groep omdat hij daartoe wordt gedwongen door (een of meer) andere groepsleden. Deze groepsleden spreken een precieze gedragsverwachting uit waaraan het individu moet voldoen. Ook maken zij duidelijk welke onvermijdelijke sancties zullen volgen als het individu niet doet wat hem wordt opgedragen. De persoon die onder druk staat past zijn gedrag aan om deze negatieve psychologische, lichamelijke, sociale en/of materiële gevolgen te vermijden. In tegenstelling tot het proces waarin impliciete groepsdruk tot stand komt, is het groepsproces met expliciete groepsdruk transparant. Het is duidelijk wie druk uitoefent op wie, wat precies van diegene wordt verwacht en wat consequenties zijn van wel of niet conformeren. Groepsleden ervaren expliciete groepsdruk dan ook bewust in de vorm van een bedreiging of angst voor de uitgesproken negatieve sancties.

4.3 Welke gevolgen heeft groepsdruk voor het individu?

Welke gevolgen het individu ondervindt van groepsdruk, hangt af van het verloop van het groepsproces. Als een individu zich succesvol aanpast aan de groep, kan zijn beloning de vorm aannemen van acceptatie (het gevoel erbij te horen), een openlijke blijk van erkenning (compliment of schouderklopje) of zelfs een stijging in aanzien en status (op basis waarvan hij een betere machtspositie kan innemen binnen de groep). Als een individu groepsnormen overtreedt, volgen negatieve sancties. In het geval van onbewuste aanpassing of impliciete groepsdruk heeft het individu de normen afgeleid uit het doen en laten van de andere groepsleden of hun openlijke reacties op elkaars gedrag. Het blijft echter onduidelijk of daadwerkelijk sancties zullen volgen wanneer een vermeende norm wordt overtreden en welke sancties dat dan zijn. In het geval van expliciete groepsdruk zijn de normen en de sancties wel van tevoren duidelijk. Negatieve sancties kunnen de vorm aannemen van psychologische, sociale, lichamelijke en/of materiële schade. Het individu kan een krenking van zijn zelfbeeld ervaren, wanneer hij wordt uitgelachen, uitgescholden of gepest. Ook kan hij zich tekort gedaan voelen en mogelijk wordt hij bestolen, geslagen, gemarginaliseerd of buitengesloten.

Helaas kan dit onderzoek niet meer dan een theoretisch antwoord geven op deze vraag. Om zowel de positieve als de negatieve gevolgen van groepsdruk in beeld te krijgen is empirisch onderzoek noodzakelijk dat laat zien welke concrete vormen van beloning en straf worden gekoppeld aan (non)conformistisch gedrag binnen diverse groepen. Met het oog op deze beperking, willen we nog een opmerking maken over groepsdruk en individuele groepsleden.

Dit onderzoek gaat over het concept groepsdruk en de algemene werking daarvan in groepsprocessen. De manier waarop individuele persoonseigenschappen van groepsleden kunnen verschillen, is daarbij buiten beschouwing gelaten. Dit neemt niet weg dat individuele

persoonsskenmerken van invloed kunnen zijn op de gevolgen van groepsdruk. De theorie stelt dat ieder groepslid aan de verwachtingen van de groep probeert te voldoen om positieve bevestiging te krijgen en negatieve reacties te voorkomen, maar het is belangrijk zich te realiseren dat niet elk individu hier op gelijke wijze op zal reageren. Naarmate bijvoorbeeld iemands behoefte aan zelfbevestiging door anderen sterker is, zal hij gevoeliger zijn voor groepsdruk. Zo beïnvloeden verschillen in persoonlijke eigenschappen (zoals bijvoorbeeld inschikkelijkheid⁶¹, risicogeneigdheid⁶² en de neiging tot nadenken⁶³) in zekere mate hoe gevoelig iemand is voor groepsdruk.

Deze kanttekening laat onverlet dat elk individu in principe vatbaar is voor groepsdruk en de gevolgen daarvan ondervindt. Ieder mens heeft behoeften die hij in groepsverband wil bevredigen en ieder mens is ook afhankelijk van de bevestiging van anderen, zij het dat niet iedereen zich dat in gelijke mate realiseert.

4.4 Waaraan is groepsdruk te herkennen?

Op basis van de theorie blijkt deze vraag niet eenvoudig te beantwoorden. Of iemand zijn gedrag onbewust aanpast aan de groep of vanwege impliciete groepsdruk, is moeilijk van buitenaf vast te stellen. Deze vormen van gedragsbeïnvloeding spelen zich af binnen de beleavingswereld van het individu. In het geval van onbewuste aanpassing realiseert hij zich niet dat hij onder groepsdruk staat en bij impliciete groepsdruk ervaart hij slechts angstgevoelens. In beide gevallen is de groepsdruk niet goed waarneembaar van buitenaf. Men zou kunnen vermoeden dat sprake is van een vorm van groepsdruk als de manier waarop iemand zich gedraagt en presenteert grote overeenkomsten vertoont met de meeste andere groepsleden, maar we weten dat niet zeker. Zelfs als we het aan de persoon in kwestie zouden kunnen vragen, is het moeilijk vast te stellen. Hij zou kunnen ontkennen dat sprake is van groepsdruk uit schaamte voor zijn angst en gevoelens van onbekwaamheid of omdat hij het zelf eenvoudigweg niet doorheeft.

Expliciete groepsdruk is wel herkenbaar van buitenaf, dat lijkt enigszins vanzelfsprekend. In het geval van expliciete groepsdruk is duidelijk te zien dat iemand door een of meerdere groepsleden onder druk wordt gezet. Degene die de druk uitoefent, spreekt een concrete gedragsverwachting uit in termen van “jij moet” of “jullie moeten”. Daaraan wordt een sanctie gekoppeld in de vorm van “want anders gebeurt er dit of dat...” Aan het gedrag van degene die onder druk staat is vervolgens te zien of hij zich wel of niet aanpast. Afhankelijk van de mate waarin deze persoon zich succesvol conformeert, reageren de andere groepsleden positief of negatief en worden de sancties wel of juist niet ten uitvoer gebracht. Als de persoon zich succesvol aanpast maar onder zichtbaar protest, dan mag men vermoeden dat hij heeft gehandeld in strijd met zijn persoonlijke overtuigingen en wensen.

4.5 Hoe wordt groepsdruk uitgeoefend en ondervonden in groepen?

Zoals hierboven is uitgelegd, spelen onbewuste aanpassing en impliciete groepsdruk zich af binnen het individu zelf. In de groepsprocessen waarin deze twee vormen van groepsdruk tot stand komen, is gedragsaanpassing weliswaar noodzakelijk om een groep te laten functioneren, maar het individu oefent de groepsdruk eigenlijk *op zichzelf* uit. Geen van de

⁶¹ Milgram 1963, 1974; Gudjonsson 1989

⁶² Schneider & Lopes 1986; Lopes 1987

⁶³ Cohen 1957; Cacioppo & Petty 1982, 1984

groepsleden vraagt expliciet aan het individu om zich op een bepaalde manier te presenteren of te gedragen. Hij maakt zelf een inschatting van de manier waarop hij zich moet aanpassen om erbij te horen.

In het geval van onbewuste aanpassing wordt een individu blootgesteld aan de druk van de groep om zich aan te passen doordat hij ziet dat andere groepsleden zich op kenmerkende en soortgelijke wijze presenteren en gedragen. Hij past zijn eigen gedrag en presentatie tot op zekere hoogte aan, maar realiseert zich niet hoezeer hij door de groep wordt beïnvloed. Hij ondervindt de groepsdruk onbewust en denkt uit vrije wil te handelen.

Iemand wordt blootgesteld aan impliciete groepsdruk wanneer hij veronderstelt dat andere groepsleden negatief zullen reageren wanneer hij bepaalde groepsnormen overtreedt. Zonder dat expliciet druk op hem wordt uitgeoefend door andere groepsleden, handelt hij alsof die druk wel degelijk een wezenlijk onderdeel is van zijn sociale realiteit. Op basis van de manier waarop andere groepsleden positief en negatief op elkaars gedrag reageren en de normatieve uitspraken die deel uitmaken van hun onderlinge commentaar, schat hij in welk gedrag binnen de groep wordt gewaardeerd of afgekeurd. Positieve of negatieve reacties en normatieve uitspraken van groepsleden vormen de voedingsbodem voor impliciete groepsdruk. Hij ondervindt deze groepsdruk als een ervaring van angstgevoelens, zoals de angst om te worden gepest of uitgesloten.

Expliciete groepsdruk wordt uitgeoefend *door andere groepsleden*, zoals eerder is uitgelegd. Een of meerdere groepsleden spreken nadrukkelijk een gedragsverwachting uit en dreigen met negatieve sancties. Door de sancties ten uitvoer te brengen wanneer het groepslid dat onder druk is gezet in gebreke blijft, wordt voor de andere groepsleden duidelijk hoe serieus de dreigementen zijn. De groepsleden ondervinden deze groepsdruk als een dreiging en een angst voor onvermijdelijke, negatieve sancties.

Om te begrijpen hoe groepsdruk wordt uitgeoefend en ondervonden in groepen, is het belangrijk om te weten wat zich *buiten de groep* afspeelt. Ten eerste is dit van belang om inhoudelijk te begrijpen aan welke normen groepsleden zich in een groep conformeren. Wanneer groepsleden onder druk staan om bepaald deviant gedrag te vertonen, is deze groepsnorm alleen afwijkend in verhouding tot de conventionele normen van andere groepen in hun sociale omgeving of de overkoepelende samenleving. Ook de rechtvaardigingen voor antisociaal gedrag die in de groep worden uitgewisseld, ontstaan als een reactie op de morele bezwaren die van kracht zijn buiten de groep (maar die tegelijkertijd ook onderdeel kunnen zijn van het palet aan persoonlijke opvattingen van individuele groepsleden). Alleen als we weten welk gedrag buiten de groep als deviant wordt beschouwd, kunnen we begrijpen wat de betekenis is van het gedrag binnen de groep. Pas dan weten we wat de groepsdruk is die groepsleden ondervinden als ze zich zo gedragen.

Ten tweede kunnen processen tussen groepen die ertoe bijdragen dat een groep zich bedreigd voelt in bepaalde sociale bestaansvoorwaarden tot gevolg hebben dat de groepsdruk binnen deze groep intensiveert. Een helder voorbeeld is de dreiging van geweld. Als een groep niet het gevoel heeft in een veilige omgeving te verkeren, bijvoorbeeld omdat het geweldmonopolie van de staat niet effectief of niet eerlijk wordt gehandhaafd, dan moet de groep zelf de veiligheid van de groepsleden garanderen. Binnen de groep zullen leden zowel impliciet als expliciet meer groepsdruk ervaren om loyaal te zijn in het geval van een conflict met buitenstaanders en om met lijf en leden voor andere groepsleden op te komen. Door deze processen tussen de groep en de wereld daarbuiten zullen de groepsleden niet alleen vaker en sneller inschatten dat zij op negatieve reacties kunnen rekenen wanneer zij zich drukken in een conflictsituatie. Ook zullen de loyaliteitsnorm en de bijbehorende sancties waarschijnlijk eerder expliciet worden gecommuniceerd binnen de groep.

4.6 Hoe kunnen individuen zich aan groepsdruk ontworstelen?

Deze vraag is moeilijk te beantwoorden omdat zoveel aspecten van groepsdruk zich binnen het individu afspeelen. Om toch een antwoord te geven op deze vraag, maken we een onderscheid tussen groepsdruk in de vorm van onbewuste aanpassing en impliciete groepsdruk enerzijds, en expliciete groepsdruk anderzijds. Het lijkt erop dat een groepslid zich alleen aan de eerste twee vormen van groepsdruk kan ontworstelen door iets aan zichzelf te veranderen. Iemand die expliciete groepsdruk ondervindt, zal eerder hulp moeten zoeken binnen en buiten de groep.

Voor iemand die zijn gedrag onbewust aanpast, is de eerste stap zich te realiseren dat hij handelt onder druk van de groep. Vervolgens is het echter de vraag hoe iemand kan vasthouden aan zijn eigen gedrag en zich minder richt op wat hij andere groepsleden ziet doen.

Ook het individu dat impliciete groepsdruk ondervindt, dient eerst stil te staan bij wat zich binnen zijn eigen persoon afspeelt. Aangezien hij de groepsdruk ervaart als een angst om tekort te schieten in de ogen van anderen, lijkt het zaak om minder afhankelijk te worden van de groep voor erkenning. Hij kan zijn identificatie met de groep proberen af te zwakken en leren om zijn behoefte aan bevestiging ook uit andere groepen en uit zichzelf te halen. Over hoe iemand dat precies zou moeten doen, kunnen wij slechts speculeren. Het ontwikkelen van een positief zelfbeeld en sociale vaardigheden is het terrein van andere deskundigen.

In het bovenstaande lijkt het alsof het ontworstelen aan groepsdruk automatisch betekent dat het individu het gevecht moet aangaan met zijn groep en daarmee dus ook zijn groepslidmaatschap op het spel zet. Dat is niet het geval. Een groepslid kan zich meer bewust worden van het feit dat hij zich aanpast als gevolg van impliciete groepsdruk. Tegelijkertijd kan hij lid blijven van de groep. Zolang niemand hem de wacht aanzegt, is er niets aan de hand. Pas wanneer hem door andere groepsleden duidelijk wordt gemaakt dat hij op het punt staat een bepaalde groepsnorm te overschrijden waaraan de sanctie van uitsluiting is verbonden, komt zijn deelname aan de groep in gevaar. In dat geval is echter niet langer sprake van onbewuste aanpassing of impliciete groepsdruk, maar van expliciete groepsdruk.

Om zich aan expliciete groepsdruk te ontworstelen heeft een individu de steun nodig van medestanders binnen de groep of van buiten. In het proces van groepsvorming is een (kunstmatig) ontwikkelingsstadium beschreven dat wordt gekenmerkt door conflicten. In de praktijk is dit stadium niet helder te onderscheiden, maar binnen de groep kan niettemin onenigheid bestaan over wat functioneel en toelaatbaar gedrag is. Het individu dat binnen de groep expliciet onder druk wordt gezet heeft de mogelijkheid om deze conflicten aan te wakkeren en uit te buiten. Voor een individu is het een hele opgave om een morele discussie op te starten binnen de groep waarin hij de geldigheid van groepsnormen in twijfel trekt. Dat zou riskant kunnen zijn als blijkt dat hij daarmee zijn deelname aan de groep riskeert. Voor een groepslid is het gemakkelijker om simpelweg te laten weten dat hij het oneens is met wat er op een zeker moment van hem of van anderen wordt gevraagd.

Iemand kan aangeven dat hij het niet eens is met de gang van zaken door een opmerking te plaatsen als “ik heb daar andere ideeën over”. Op die manier doorbreekt hij de impliciete consensus binnen de groep. De theorie leert dat mensen vaak ten onrechte aannemen dat de andere groepsleden grotendeels dezelfde opvattingen en verwachtingen hebben, waardoor zij zich ook maar aan die veronderstelde opvattingen conformeren. Dit mechanisme van impliciete consensus zet groepsprocessen in gang waardoor groepsleden onder druk groepsgedrag vertonen dat sterk kan verschillen van wat de meeste groepsleden eigenlijk zelf wenselijk of gepast achten. Door die impliciete consensus te doorbreken kan een groepslid zo'n groepsproces laten ontsporen en bijval uitlokken. Dit vergt echter nogal wat durf. Als bijval uitblijft is de kans groot dat de expliciete groepsdruk toch effectief wordt

uitgeoefend. Openlijk verzet tegen groepsleden die de druk uitoefenen heeft dan tot gevolg dat het groepslid dat zich weerbaar opstelt de negatieve gevolgen daarvan zal ondervinden, waaronder het risico van uitsluiting.

In dat geval kan beter buiten de groep worden gezocht naar hulpbronnen om expliciete groepsdruk te weerstaan. Echter, wanneer iemand de hulp van buitenaf weet in te schakelen en met een interventie voorkomt dat hij gedwongen wordt om deviant gedrag te vertonen, is de kans aanwezig dat hij zijn positie in de groep heeft ondergraven. De negatieve gevolgen van groepsdruk zijn dan weliswaar met succes voorkomen, maar de persoon in kwestie moet zijn groepslidmaatschap opgeven. Een andere mogelijkheid is dat hulp van buiten niet zozeer ingrijpt door de onderdrukten te redden en de onderdrukkers te straffen, maar door hem steun en begeleiding te bieden bij het zetten van vraagtekens bij de deviante groepsnormen. Zo kan de impliciete consensus worden doorbroken.

4.7 Wat kan de groep doen om groepsdruk te verminderen?

Behalve het individu, kan ook de groep als geheel iets doen om groepsdruk te verminderen. Beleid gericht op deviante groepen (in het bijzonder ten aanzien van jeugdbendes)⁶⁴ is niet zelden gebaseerd op de gedachte dat men van 'slechte' groepen 'goede' groepen zou kunnen maken. Volgens deze zienswijze zouden bestaande leiderschapstructuren en groepsdruk moeten worden aangewend om de deviante groepswaarden om te vormen tot conventionele waarden van de dominante samenleving. Dezelfde krachten die er in de groep toe leiden dat mensen zich gaan misdragen, zouden in dat geval in tegenovergestelde richting werken en weer brave burgers van hen maken. De besproken theorie over groepsdruk en groepsprocessen lijkt deze opvatting tegen te spreken.

De waarden en normen van een groep ontstaan en ontwikkelen zich in voortdurende reproductieprocessen, waarbij groepsleden de groep beïnvloeden en omgekeerd. Individuen kunnen daarbij (afhankelijk van hun statuspositie) invloed uitoefenen op andere groepsleden. Deze processen lijken moeilijk te beïnvloeden op het niveau van de groep als geheel als deze verandering van buitenaf wordt opgelegd. Dat kan zelfs een averechts effect opleveren, indien de interventie van buitenaf al snel kan worden opgevat als een negatief oordeel met een stigmatiserend effect. Dan gaan de hakken in het zand.

De groep heeft zich gevormd, omdat de groepsleden samen bepaalde behoeften willen bevredigen en in hun noodzakelijke sociale bestaansvoorwaarden willen voorzien. Dat doen zij binnen de mogelijkheden en beperkingen van hun directe omgeving. De normen die de groepsleden gezamenlijk ontwikkelen en waaraan zij zich conformeren, weerspiegelen deze mogelijkheden en beperkingen. Groepsdruk zal daarbij altijd een rol spelen in de vorm van onbewuste aanpassing, impliciete of expliciete groepsdruk. Zolang de mogelijkheden en beperkingen in de ogen van de groepsleden niet veranderen (of de wijze waarop zij deze kansen inschatten en obstakels leren overwinnen), ligt het niet voor de hand om van de groep te verwachten dat zij als geheel verandert.

Wij zien meer heil in het verminderen van groepsdruk door het individu sterker te maken in relatie tot de groep als geheel. De groep is niet zomaar te veranderen. We kunnen een groep mensen niet dwingen om andere waarden uit te dragen of om andere groepen niet langer te discrimineren. In een open samenleving lijkt het niet mogelijk om met ingrepen van buiten 'slechte' groepen in 'goede' groepen te veranderen. Dat wil niet zeggen dat los van het individu niets kan worden gedaan door de samenleving en in het bijzonder door de overheid. Daarover gaat het antwoord op de laatste vraag van dit onderzoek.

⁶⁴ Voor een bespreking van dit soort beleid ten aanzien van jeugdbendes of 'streetgangs', zie: Klein & Maxson (2006).

4.8 Is het mogelijk om groepsdruk van buitenaf te beïnvloeden?

Een groep is als geheel waarschijnlijk moeilijk te beïnvloeden. De theorie biedt echter wel implicaties voor wat men van buiten de groep zou kunnen doen om omstandigheden te verbeteren waardoor de groepsdruk om deviant gedrag te vertonen zal verminderen. Ten eerste is het van belang dat groepsleden ervan overtuigd zijn dat zij toegang hebben tot deze groepen en niet worden uitgesloten. Het opleggen van conventionele normen aan groepen die deviante vormen hebben ontwikkeld, lijkt een heilloze onderneming. Beter is het om te stimuleren dat conventionele groepen zich meer openstellen, bijvoorbeeld door tijdelijk toegang te verschaffen aan leden van de groep waaruit deviant gedrag voortkomt. Wanneer de leden van conventionele groepen zich meer open en aanspreekbaar opstellen, ondervinden leden van de andere groep minder groepsdruk om zich met deviant gedrag te profileren. Voorbeelden van deze strategie zijn te vinden in de-escalerend optreden door politieagenten, bewakers of leden van de Mobiele Eenheid (bijvoorbeeld door een praatje te maken, een open houding aan te nemen, en helm en wapenstok pas te tonen wanneer dat echt noodzakelijk is).

Een tweede mogelijkheid is om van twee groepen (tijdelijk) één te maken. Daarmee bedoelen we dat een deviante groep samen met een conventionele groep een gezamenlijk doel gaan nastreven. Alleen door samen te werken kunnen zij dit doel behalen. De groepsleden gaan dan feitelijk een nieuwe groep vormen en moeten zich opnieuw gaan oriënteren op groepsnormen. Mits in goede banen geleid, kan de nieuwe groep pro-sociale normen ontwikkelen. Er is dan nog steeds sprake van groepsdruk, maar niet om deviant gedrag te vertonen. Onbewuste aanpassing, impliciete en expliciete groepsdruk monden in dit geval uit in pro-sociaal gedrag. Een voorbeeld van deze strategie zijn de gezamenlijk voetbaltoernooien die worden georganiseerd met Marokkaanse jongeren en homoseksuele mannen of met Joodse jongeren. Een gezamenlijke reis (al dan niet met survival elementen) die wordt gemaakt door leden uit een delinquente groep en politieagenten, is een ander voorbeeld van het dichterbij elkaar brengen van twee strijdige groepen waardoor (tijdelijk) de groepsdruk afneemt om deviant gedrag te vertonen.

Een derde mogelijkheid is het verminderen van de negatieve reacties op een bepaalde groep. Negatieve reacties op de groep als geheel zorgen ervoor dat de gelederen zich sluiten en de groepsdruk binnen de groep toeneemt. Het risico bestaat dat leden van een groep waar vaak negatief op wordt gereageerd, niet het gevoel hebben dat zij zich nog met andere groepen kunnen identificeren. Zij ervaren minder mogelijkheden voor individuele mobiliteit en zien weinig andere (conventionele) groepen waar ze (tijdelijk) toegang toe hebben. Door de sterke identificatie met de eigen groep en de negatieve reacties van buiten, is de groepsdruk sterk. De groepsdruk zal afnemen wanneer niet langer uitsluitend negatief wordt gereageerd op de groep als geheel en wanneer groepsleden gelegenheid wordt geboden om zich aan te sluiten bij andere groepen. Op die manier wordt hun identificatie met de groep zwakker en zien ze meer mogelijkheden om hun behoeften ook te bevredigen in andere groepen, waarin zij zich ook thuis leren voelen.

Wanneer deviant gedrag plaatsvindt vanuit een groep, is het moeilijk om daar niet negatief op te reageren (zeker als het gaat om overlastgevend of strafbaar gedrag). De uitdaging is dan ook om op het gedrag te reageren door de individuele groepsleden verantwoordelijk te stellen en niet te reageren door de gehele groep in een negatief daglicht te plaatsen. Misschien is het mogelijk om 'goede' groepsleden te betrekken bij het proces van verantwoordelijkheid afleggen voor wandaden van de 'rotte appels'. Hierin zijn uitgangspunten te herkennen van de theorie van Braithwaite (1989) over criminaliteit, beschaming en re-integratie. Daarnaast is het zaak om ook de positieve kanten van de groep te

blijven belichten door aandacht te besteden aan prestaties van de groepsleden. De tegenstellingen die altijd bestaan tussen verschillende groepen, worden op deze manier niet opgelost. De wij/zij-verhoudingen die ertoe leiden dat de groepsdruk toeneemt om deviant gedrag te vertonen, kunnen zo echter wel worden afgezwakt.

5 Summary

In society, behaviour that is perceived as deviant (or even as criminal) often emerges out of a group. It is possible that the individual comes to a deviant act out of free will, but in other instances he may experience some form of *group pressure*. In criminology the question remains unanswered in what way a person can feel group pressure, and subsequently come to delinquent behaviour through this pressure. In the present research the concept of group pressure is studied theoretically from three social-science perspectives: criminology, sociology and social psychology. Several theories are discussed and brought together in one model in order to answer the following questions:

What is group pressure? What are the consequences of group pressure for the individual? How can group pressure be recognized? How is group pressure exercised, and how do individual group members experience this pressure? How can group members free themselves from group pressure? What can a group do to reduce group pressure? Is it possible to influence group pressure from outside the group?

Theory shows that, to a certain extent, everyone adapts his behaviour to what he thinks the group expects from him. This behavioural adaptation can be a free choice. It is also possible that implicit or explicit group pressure influences this social situation.

In the case of *implicit* group pressure an individual conforms himself to the behavioural norms of the group because he feels the urge to do so, without other group members explicitly putting pressure on him to conduct deviant behaviour. He does what he thinks the group wants him to do, because he is afraid other group members will react in a negative way, for example by looking down on him.

In the case of *explicit* group pressure an individual conforms himself to the behavioural norms of the group, because other group members force him to do so. He adapts his behaviour because of the sanctions with which he is threatened, such as ridicule, physical or material damage or exclusion. Group pressure doesn't develop only within a group. The processes in which group pressure emerge are also influenced by what happens between a group and other groups or society at large. Processes *between groups* contribute to the fact that a group as a whole feels threatened in certain social situations, which intensifies the group pressure.

Based on a theoretical model of group pressure, it is possible to point to ways of reducing the effects of group pressure. It is likely to be difficult, if not impossible, to change a 'bad' group into a 'good' one. Therefore, the emphasis lies on what an individual person can do himself. The possibilities to escape from implicit group pressure mainly lie in the mental skills of the person. He needs to become aware of what happens to him when he is part of a group and take measures to feel less dependent on (the actions of) other group members. When it comes to explicit group pressure, the person can speak up, create discord and seek support for a new position. By questioning the validity of the behavioural group norms, he may find support within or outside the group. Finally, a person can become aware he is too dependent on one particular group. In that case, the individual has a strong identification with that group. Through affiliation with other groups, or more generally, maintaining valuable relationships outside the one group, the individual shields himself from some of the dangers of group pressure.

6 Literatuur

Acker, J. van (1998) *Jeugdcriminaliteit. Feiten en mythen over een beperkt probleem*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum.

Adang, O.M.J. (2000) 'Jonge mannen in groepen. Een gewelddadige combinatie?'. *Justitiële Verkenningen (themanummer: Jeugdgeweld)*, 26, p. 72-80.

Adang, O.M.J. (2002) 'Collectief geweld onder voetbal-'supporters''. *Tijdschrift voor Criminologie*, 44, p.172-181.

Akers, R. L. (1973) *Deviant Behavior. A social learning approach*. Belmont: Wadsworth Publishing.

Akers, R. L. (1996) 'Is differential association/social learning cultural deviance theory?' *Criminology*: 34, p. 229-247.

Akers, R. L. (1999) 'Social learning and social structure: reply to Sampson, Morash, and Krohn'. (Symposium on social learning and social structure) *Theoretical Criminology*, 3, p. 477-493.

Allport, F.H. (1933) *Institutional behavior*. Chapel Hill: University of Carolina Press.

Asch, S. E. (1955) Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193, p. 31-35.

Baerveldt, C., M. Vermande & R. van Rossum (2000) 'Over vrienden die het ook doen: de kleine criminaliteit van scholieren en hun sociale netwerken'. *Sociale Wetenschappen*, 43, p. 1-7.

Baumeister, R.F. & M.R. Leary (1995) 'The need to belong. Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation'. *Psychological Bulletin*, 117, p. 497-529.

Baumeister, R.F. (1997) *Evil. Inside Human Violence and Cruelty*. New York: W.H. Freeman.

Becker H. (1963) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.

Beke, B.M.W.A. & A.Ph. van Wijk (2000) 'Jeugdcriminaliteit in groepsverband'. *Ars Aequi*, 49, p. 764-771.

Beke, B.M.W.A. & A.Ph. van Wijk (2001) 'Problematische jeugdgroepen. Typen, kenmerken en achtergronden'. *Delikt en Delinkwent*, 31, p. 654-673.

Beke, B.M.W.A., A.Ph. van Wijk & H.B. Ferwerda (2000) *Jeugdcriminaliteit in groepsverband ontrafeld. Tussen rondhangen en bendevoorming*. Amsterdam: SWP.

Blau, P.M. (1964) *Exchange and power in social life*. New Brunswick: Transaction Books.

- Bol, M.W., G.J. Terlouw, L.W. Blees & C. Verwers (1998) *Jong en gewelddadig. Ontwikkelingen en achtergronden van de geweldscriminaliteit onder jeugdigen*. Den Haag: Gouda Quint.
- Bosari, B. & K.B. Carey (2003) 'Descriptive and injunctive norms in college drinking: a meta-analytical integration'. *Journal of Studies on alcohol*, 64, p. 331-341.
- Braithwaite, J. (1989) *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brewer, M.B. (1991) 'The social self. On being the same and different at the same time'. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, p. 475-482.
- Brewer, M.B. (1999) 'The psychology of prejudice. Ingroup love or outgroup hate?'. *Journal of Social Issues*, 55, p. 429-444.
- Brown, R. (2000) 'Social identity theory. Past achievements, current problems and future challenges'. *European Journal of Social Psychology*, 30, p. 745-778.
- Browning, C.R. (2001) *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. London: Penguin Books.
- Bruinsma, G.J.N. (1985) *Criminaliteit als sociaal leerproces. Een toetsing van de differentiële-associatietheorie in de versie van K.D. Opp*. Arnhem: Gouda Quint.
- Bruinsma, G.J.N. (1999) 'De differentiële associatietheorie en sociale leertheorieën'. In: E. Lissenberg, S. van Ruller & R. van Swaaningen (red.), *Tegen de regels III. Een inleiding in de criminologie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri, p. 109-122.
- Burgess, R.L. & R.L. Akers (1966) 'A differential association-reinforcement theory of criminal behavior'. *Social Problems*, 14, p.128-147.
- Cacioppo, T.J. & R.E. Petty (1982). The need for cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, p. 116-131.
- Cacioppo, T.J. & R.E. Petty (1984). 'The need for cognition: Relationship to attitudinal processes'. In R. McGlynn, J.Maddux, C. Stoltenberg, & J. Harvey (Eds.), *Social perception in clinical and counselling psychology*. Lubbock, TX: Texas Tech Press, p. 113-139.
- Čehajić, S. & R. Brown (2008) 'Not in my name. A social psychological study of antecedents and consequences of acknowledgment of in-group atrocities'. *Genocide Studies and Prevention*, 3 (2), p. 195-211.
- Cialdini, R. B. (2001). *Influence: Science and practice* (4th ed.) Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Cialdini, R.B., R.J. Borden, A. Thorne, M.R. Walker, S. Wheelan & L.R. Sloan (1976) 'Basking in reflected glory. Three (football) field studies'. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, p. 366-375.

Cloward, R.A. & L.B. Ohlin (1960) *Delinquency and opportunity. A theory of delinquent gangs*. New York: Free Press.

Cohen, A.K. (1955) *Delinquent boys; The culture of the gang*. Glencoe: Free Press.

Cohen, A. (1957). 'Need for cognition and order of communication as determinants of opinion change'. In C. Hovland (Ed.), *The order of presentation in persuasion*. New Haven, CT: Yale University Press.

Driessen, F.M.H.M., B.G.M.Völker, H.M. op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Molenaar (2002) *Zeg me wie je vrienden zijn. Allochtone jongens en criminaliteit*. Apeldoorn: Politie en Wetenschap

Engbersen, G. & E. Snel (1997) *Onveilige buurten. Criminaliteit en onveiligheids-gevoelens in achterstandsbuurten*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Algemene Sociale Wetenschappen, projectgroep Stad & Staat.

Felson, M. (1998) *Crime and everyday life*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

Ferwerda, H.B. (1992) *Watjes en ratjes. Een longitudinaal onderzoek naar het verband tussen maatschappelijke kwetsbaarheid en jeugdcriminaliteit*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Ferwerda, H.B. (2000) 'Jeugdcriminaliteit en de rol van de groep'. *J-Tijdschrift voor jongeren*, 1, p. 35-44.

Ferwerda, H.B. & P. Versteegh (1999a) *Jongerencriminaliteit in de regio Haaglanden. Een trendanalyse (1988-1997) van de omvang, aard en achtergronden*. Arnhem/Den Haag: Advies- en onderzoeksgroep Beke/Politie Haaglanden.

Ferwerda, H.B. & P. Versteegh (1999b) *Jongerencriminaliteit in de regio Haaglanden. Tabellenboek bij de trendanalyse (1988-1997)*. Arnhem/Den Haag: Advies- en onderzoeksgroep Beke/Politie Haaglanden.

Ferwerda, H.B. & P. Versteegh (2001) 'Haagse trends in de jongerencriminaliteit'. *Delikt en Delinkwent*, 31, p. 157-173.

Ferwerda, H.B., Bottenberg M. & B.M.W.A. Beke (1999) *Jeugdcriminaliteit in de Zaanstreek-Waterland. Een onderzoek naar omvang, aard, spreiding en achtergronden*. Arnhem/Middelburg: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

Ferwerda, H.B., Versteegh, P., & B.M.W.A. Beke (1995) 'De harde kern van jeugdige criminelen'. *Tijdschrift voor criminologie*, 37, p. 138-153.

Frijda, N.H. (2001) *De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie*. Amsterdam: Bert Bakker.

Gemert, F. van (1998a) *Crips in drievoud; Een dossieronderzoek naar drie jeugdbendes*, Amsterdam: Regioplan.

Gemert, F. van (1998b) *Ieder voor zich; Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Amsterdam: Het Spinhuis.

Gemert, F.H.M. van (1999a) *De groep op de hoek. Een onderzoek naar drie criminele jeugdgroepen in Amsterdam*. Amsterdam: Regioplan.

Gemert, F.H.M. van (1999b) 'Haagse gangsters naar Amerikaans voorbeeld'. *Tijdschrift over Jeugd*, 1, p. 44-45.

Gemert, F. van (2002) Botsen met de buurt; Overlast en de wisselwerking tussen jeugdgroepen en de buitenwereld. *Tijdschrift voor Criminologie* 44 (2), p. 162-171.

Gemert, F. van & M. Fleisher (2002) *In de greep van de groep. Een onderzoek naar een Marokkaanse problematische jeugdgroep*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.

Gemert, F. van & J.D.A. de Jong (2005) 'Groepsdynamiek binnen een jeugdbende. Een casus van verzet tegen de politie'. *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, 4, p. 46-56.

Gemert, F. van & E. Wiersma (2000) *Aanpak groepsriminaliteit; Een inventarisatie van preventie- en interventiematregelen gericht op groepen*. Den Haag, Ministerie van Justitie (DPJS).

Glueck, S. & E. Glueck (1950) *Unravelling juvenile delinquency*. Cambridge: Harvard University Press.

Goldhagen, D.J. (1996) *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf.

Gottfredson, M.R. & T. Hirschi (1990) *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.

Goudsblom, J. (1997) *Het regime van de tijd*. Amsterdam: Meulenhoff.

Gruter, P. (1997) *Problematische jeugdgroepen in de regio Haaglanden anno 1997. Een hernieuwde inventarisatie onder wijkagenten en jeugdrechercheurs*, Den Haag: Politie Haaglanden.

Gruter, P., M. Baas & D. Vegter (1996) *Problematische jeugdgroepen in de regio Haaglanden. Een inventarisatie onder wijkagenten en jeugdrechercheurs*. Den Haag: Politie Haaglanden.

Gudjonsson, G.H. (1989). Compliance in an interrogation situation: A new scale. *Personality and individual differences*, 10, p. 535-540.

Haan, W.J.M. de & S. Miedema (2001) 'Jeugdgroepen en gangs. De invloed van leeftijdgenoten op ernstig en/of gewelddadig delinquent gedrag'. In: R.Loeber, N.W. Slot & J. Sergeant (red.), *Ernstige en gewelddadige delinquenten. Ontwikkeling, risicofactoren en succesvolle interventies*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, p. 205-223.

Hakkert, A., A. van Wijk, H. Ferwerda & T. Eijken (1998) *Groepsriminaliteit; Een terreinverkenning op basis van literatuuronderzoek en een analyse van bestaand onderzoeksmateriaal, aangevuld met enkele interviews met sleutelinformanten en jongeren die tot groepen behoren*. Den Haag: Ministerie van Justitie (DPJS).

Hazekamp, J. (1985) *Rondhangen als tijdverdrijf. Over het onder-elkaar-zijn van jongens en meisjes in de vrije tijd*. Amsterdam: VU Uitgeverij.

Heiden-Attema, N. van der & M.W. Bol (2000) *Moeilijke jeugd. Risico- en protectieve factoren en de ontwikkeling van delinquent gedrag in een groep risicojongeren*. Den Haag: WODC.

Hinkle, S. & J. Schopler (1986) 'Bias in the evaluation of in-group and out-group performance'. In: S. Worchel & W.G. Austin (eds.), *Psychology of intergroup relations. Second edition*. Chicago: Nelson-Hall, p. 196-212.

Hirschi, T. (1969) *Causes of Delinquency*. Berkely: University of California Press.

Homans, G.C. (1957) Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 1, p. 597-606.

Homans, G.C. (1961) *Social behavior. Its elementary forms*. London: Routledge & Kegan Paul.

Hornsey, M.J. & J. Jetten (2004) 'The individual within the group. Balancing the need to belong with the need to be different'. *Personality and Social Psychological Review*, 9, p. 248-264.

Jackson, L.A., L.A. Sullivan, R. Harmish & C.N. Hodge (1996) 'Achieving positive social identity. Social mobility, social creativity, and permeability of group boundaries'. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, p. 241-254.

Jong, J.D.A. de (2007) *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgegedrag van 'Marokkaanse' jongens*. Amsterdam: Aksant.

Katz, D. & F.H. Allport (1938) *Social psychology*. New York: Wiley.

Kiesler, C.A. & S.B. Kiesler (1970) *Conformity*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Klein, M.W. & C.L. Maxson (2006) *Street Gang Patterns and Policies*. Oxford: Oxford University Press.

Korte, C. (1972) 'Pluralistic ignorance about student radicalism.' *Sociometry*, 35, p. 576-587.

Latané, B. & J. M. Darley (1968) 'Group inhibition of bystander intervention.' *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, p. 215-221.

Lemert E. (1967) *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.

List, E. (2002) *Harde Kern Jeugd. Een onderzoek naar de woon- en pleegplaats van de Harde Kern Jeugd binnen de politieregio Amsterdam-Amstelland*. Amsterdam: politieregio Amsterdam-Amstelland.

Lopes, L.L. (1987). 'Between hope and fear: The psychology of risk'. *Advances in Experimental Social Psychology*, 20, p. 255-295.

Matza, D. (1964) *Delinquency and drift*. New York: Wiley.

Miedema, S. (2002) 'Onderzoek nader onderzocht. Een vergelijkende analyse van etnografisch onderzoek naar de relatie tussen etniciteit, groepsvorming en delinquentie bij jongens'. *Tijdschrift voor Criminologie* 44, p. 150-161.

Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, p. 371-378.

Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. New York: Harper & Row.

Miller, D.T. & D.A. Prentice (1994) 'Collective errors and the errors about the collective'. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, p. 541-550.

Miller, D.T. & C. McFarland (1987) 'Pluralistic ignorance. When similarity is interpreted as dissimilarity'. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, p. 298-305.

Noelle-Neumann, E. (1984) *The spiral of silence*. Chicago: University of Chicago Press.

O'Gorman, H.J. (1986) 'The discovery of pluralistic ignorance. An ironic lesson.' *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 22, p. 333-347.

Pels, T. (2003) *Respect van twee kanten. Een studie over last van Marokkaanse jongeren*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV/Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Pickett, C.L. & M.B. Brewer (2001) 'Assimilation and differentiation needs as motivational determinants of perceived in-group and out-group homogeneity'. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, p. 341-348.

Postmes, T., S.A. Haslam & R. Swaab (2005) 'Social influence in small groups. An interactive model of social identity formation.' *European Review of Social Psychology*, 16, p. 1-42.

Prentice, D.A. & D.T. Miller (1996) 'Pluralistic ignorance and the perpetuation of social norms by unwitting actors'. *Advances in Experimental Social Psychology*, 28, p. 161-209.

Reicher, S.D. (1996) 'The Battle of Westminster. Developing the social identity model of crowd behaviour in order to explain the initiation and development of collective conflict'. *European Journal of Social Psychology*, 26, p. 115-134.

Reid, S.A. & M.A. Hogg (2005) 'Uncertainty reduction, self-enhancement, and social identification'. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, p. 804-817.

Reiss, A.J. Jr. (1986) 'Co-offender influences on criminal careers'. In: A. Blumstein, J. Cohen, J.A. Roth & C.A. Visher (eds.), *Criminal careers and career criminals, volume II*. Washington: National Academy Press, p. 121-160.

Rood-Pijpers, E., B. Rovers, F. van Gemert & C. Fijnaut. (1995) *Preventie van jeugdcriminaliteit in een grote stad*. Arnhem: Gouda Quint.

Rovers, B. (1997) *De buurt een broeinest? Een onderzoek naar de invloed van woonomgeving op jeugdcriminaliteit*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.

Schanck, R.L. (1932) 'A study of community and its group institutions conceived of as behaviour of individuals'. *Psychological Monographs*, 43 (2), p.1-33.

Schneider, S.L. & Lopes L.L. (1986). Reflection in preferences under risk: Who and when may suggest why. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 12, p. 535-548.

Schuyt, C.J.M. (1993) 'Jeugdcriminaliteit in groepsverband'. *Delikt en Delinkwent*, 23, p. 499-510.

Short, J.F. & F.L. Strodtbeck (1965) *Group process and gang delinquency*. London: University of Chicago Press.

Smeulders, A. (2004) 'What transforms ordinary people into Gross human rights violators?' In: S.C. Carey & S.C. Poe (eds.) *Understanding Human Rights Violations. New Systematic Studies (Ethics and Global Politics)*. Surrey: Ashgate, p. 239-253.

Solm, A.I.T. van (2000) *Feiten en cijfers problematische jeugdgroepen in Haaglanden, Bureau De Heemstraat*. Den Haag: Politie Haaglanden.

Stolwijk, S.A.M. (2000) 'Groepsgeweld en groepsaansprakelijkheid'. *Delikt en Delinkwent*, 30, p. 759-763.

Sutherland, E.H. (1947) *Principles of Criminology*. Philadelphia: Lippincott.

Swaan, A. de (2002) *De mensenmaatschappij. Een inleiding*. Amsterdam: Bert Bakker.

Swaan, A. de (2007) *Bakens in niemandsland. Opstellen over massaal geweld*. Amsterdam: Bert Bakker.

Sykes, G. & D. Matza (1957) 'Techniques of neutralization. A theory of delinquency'. *American Sociological Review*, 22, p. 664-670.

Tajfel, H. & J.C. Turner (1979) 'A integrative theory of social conflict'. In: W.G. Austin & S. Worchel (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Monterey: Brooks/Cole, p. 33-47.

Tajfel, H. & J.C. Turner (1986) 'The social identity theory of intergroup behavior'. In: S. Worchel & W.G. Austin (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall, p. 7-24.

Tajfel, H. (1978) *Differentiation between Social Groups: Studies in Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press.

Tajfel, H. (1981) 'Social stereotypes and social groups'. In: J. Turner & H. Giles (eds.), *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell, p. 144-167.

Thornberry, T.P. (1987) 'Toward an interactional theory of delinquency'. *Criminology*, 25, p. 863-892.

Thornberry, T.P. (1998) 'Membership in youth gangs and involvement in serious and violent offending'. In: R. Loeber & D. Farrington (eds.), *Serious and Violent Juvenile Offenders*. Thousand Oaks: Sage, p. 147-166.

Thornberry, T.P., M.D. Krohn, A.J. Lizotte & D. Chard-Wierschem (1993) 'The role of juvenile gangs in facilitating delinquent behavior'. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30, p. 55-87.

Thrasher, F.M. (1927) *The Gang: 1.303 gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press.

Tillekens, G. (1990) *Nuchterheid en nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig*. Muiderberg: Coutinho.

Tremblay, P. (1993) 'Searching for Suitable Co-offenders'. In: R.V. Clark & M. Felson (eds.), *Routine Activity and Rational Choice (Advances in Criminological Theory, vol. 5)*. New Brunswick: Transaction Publishers, p. 17-36.

Tuckman, B.W. & M.A.C. Jensen (1977) 'Stages of small group development revisited'. *Group and Organizational Studies*, 2, p. 419-427.

Turner, J.C. (1985) 'Social categorization and the self-concept. A social-cognitive theory of group behavior'. In: E.J. Lawler (ed.), *Advances in group processes. Volume 2*. Greenwich, CT: JAI Press, p. 77-122.

Turner, J.C. (1987) *Rediscovering the social group. A self-categorization theory*. New York: Blackwell.

Turner, J.C. (1999) 'Some current issues in research on social identity and self categorization theories'. In: N. Ellemers, R. Spears & B.J. Doosje (eds.), *Social identity*. Oxford: Blackwell, p. 6-34.

Turner, J.C. (2005) 'Explaining the nature of power: a three-process theory', *European Journal of Social Psychology*, 35, p.1-22

Turner, J.C., I. Sachdev & M.A. Hogg (1983) 'Social categorization, interpersonal attraction, and group formation'. *British Journal of Social Psychology*, 22, p. 227-239.

Turner, J.C., P.J.Oakes, S.A. Haslam & C. McGarty (1994) 'Self and collective. Cognition and social context'. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, p. 454-463.

Turner, J.H. (1986) 'Towards a sociological theory of motivation'. *American Sociological Review*, 57, p. 15-27.

Turner, J.H. (1988) *A theory of social interaction*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Turner, J.H. (1989) 'A theory of microdynamics'. *Advances in Group Processes* 7, p. 1-26.

Turner, J.H. (2002) *Face to face. Toward a sociological theory of interpersonal behavior*. California: Stanford University Press.

Twenge, J.M., R.F. Baumeister, D.M. Tice & T.S. Stucke (2001) 'If you can't join them, beat them. Effects of social exclusion on aggressive behavior'. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, p. 1058-1069.

Völker, B. & F. Driessen (2003) 'Delinquent gedrag, netwerken en sociaal kapitaal. Een netwerktheoretisch perspectief op criminaliteit van jongeren'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 45, p. 271-285.

Walker, I. & H.J. Smith (eds.) (2002) *Relative deprivation. Specification, development, and integration*. New York: Cambridge University Press.

Wann, D.L., M.A. Hamlet, T.M. Wilson & J.A. Hodges (1995) 'Basking in reflected glory, cutting off reflected failure, and cutting off future failure. The importance of group identification'. *Social Behavior and Personality*, 23, p. 377-388.

Warr, M. (1993a) 'Age, peers and delinquency'. *Criminology*, 31, p. 17-40.

Warr, M. (1993b) 'Parents, peers and delinquency'. *Social Forces*, 72, p. 247-264.

Warr, M. (1996) 'Organization and instigation in delinquent groups'. *Criminology*, 34, p. 11-37.

Warr, M. (2002) *Companions in crime. The social aspects of criminal conduct*. Cambridge: Cambridge University Press.

Warr, M. & M. Stafford (1991) 'The influence of delinquent peers. What they think or what they do?'. *Criminology*, 29, p. 851-864.

Weerman, F.M. (1998) *Het belang van bindingen. De bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Weerman, F.M. (2001) *Samenplegen. Over criminele samenwerking en groepsvorming*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.

Weerman, F.M. (2003a) 'Crimineel gedrag en criminele leeftijdsgenoten.' *Tijdschrift voor Criminologie*, 45, p. 2-16.

Weerman, F.M. (2003b) 'Co-offending as social exchange. Explaining characteristics of co-offending.' *British Journal of Criminology*, 43, p. 398-416.

Weerman, F.M. & E. Kleemans (2002) 'Criminele groepen en samenwerkingsverbanden'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 44, p. 114-127.

Wheelan, S.A. (1994) *Group processes. A developmental perspective*. Boston: Allyn & Bacon.

Whyte, W.F. (1943) *Street corner society; The social structure of an Italian slum*. Chicago: University of Chicago Press.

Zimbardo, P. (2007) *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York: Random House.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid
Sectie Criminologie
Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam

T (020) 598 62 50
F (020) 598 62 11
E secretariaat8a16@rechten.vu.nl
I www.rechten.vu.nl